

HAYRİYE TÜCCARI ELHAC MEHMET AĞA'NIN TEREKESİ

ERDOĞAN KELEŞ*

Giriş

XIX. yüzyıl başlarında Avrupa devletleri sanayi devrimi ve ticarî alanda yaptıkları atılımlar ile büyük gelişme göstermişlerdi. Sanayi devriminin etkisiyle ucuz hammadde bulma girişimlerine hız veren bu devletler sömürgecilik faaliyetlerini de artırmışlardı. Osmanlı Devleti ise XVIII. yüzyıl boyunca Rusya ve Avusturya ile giriştiği harplerde aldığı yenilgilerin sonucu olarak eski gücünden epeyce uzaklaşmıştı. Bunun yanında kapitülasyonların Avrupa devletleri lehine yeniden düzenlenmesi ve bunun Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak kullanılması da olumsuz etki yaratan diğer bir etkendi. Çünkü, kapitalist Avrupa devletleri sanayisi gelişmemiş, ucuz ve bol hammaddeye sahip olan Osmanlı topraklarını kendilerine yayılma alanı olarak seçmişlerdi. Bunun sonucu olarak da kapitülasyonların verdiği haklarla Osmanlı ekonomisini Avrupa ekonomisine bağımlı hale getirmeye başlamışlardı. Sultan III. Selim (1789) tahta çıktığında, devletin dış ticareti tamamen Avrupa devletlerinin yani yabancı tüccarların (müste'min tüccar) eline geçmiş bulunuyordu. Bu tüccar sınıfının yanında bir de Avrupalı devletlerin himayesine girerek ticaret yapma hakkını elde eden Beratlı Tüccar sınıfı ortaya çıkmıştı. Osmanlı ticaretini ellerinde bulunduran gayrimüslim Osmanlı tüccarı ise ancak yabancı tüccar ile halk arasında aracılık yapmaktaydı. Zaten sermaye birikimi olmayan, bilgi ve teknikten yoksun, dil bilmeyen Müslüman tüccarlar ise bu alanda hiç söz sahibi değillerdi. Dolayısı ile III. Selim'in müste'min ve Beratlı Tüccar sınıfının etkisini azaltmak amacıyla gayrimüslimlerden oluşan Avrupa Tüccarı; II. Mahmud'un da Müslüman tüccarlardan oluşan Hayriye Tüccarı müessesesini teşkil etmesi, Osmanlı ticaretindeki yabancıların hâkimiyetini kırma arayışlarının bir sonucudur.

Osmanlı Devleti'nde Hayriye Tüccarlığı Müessesesinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi ve ekonomisinin temel prensipleri, antik dönemlerden beri Yakın Doğu imparatorluklarının sahip olduğu geleneksel devlet ve toplum yapısına dayanmaktadır. Dolayısı ile Müslüman bir devlet, en eski dönemdekiler dahi, toplumun tüm sınıflarını ve bütün zenginlik kaynaklarını korumak ve onları kanunlar çerçevesinde geliştirmekle yükümlüydü. Bu nedenle tüm siyasi ve sosyal kurumlar ve her türlü ekonomik faaliyet, bu amaca ulaşmak için devlet tarafından düzenlenirdi. Halkı oluşturan iki ana grup vardı. Birincisi, idareci, asker ve din adamlarının oluşturduğu yönetici sınıf, diğeri ise reaya olarak adlandırılan

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. (erdogan_keles@mynet.com)

yönetilen sınıftı. Birinci grupta yer alanlar üretime katılmaz ve vergi vermez iken, ikinci grupta yer alan reaya ise hem üretime katılır hem de vergi öderdi. Toplumsal hiyerarşi içinde bu ikinci grubu oluşturanlar toprağı işleyen çiftçi, tüccar ve zanaatkârlardı. Devlet, siyasi ve toplumsal düzeni korumak için herkesin kendi sınıfı içinde kalmasını temel koşul olarak kabul etmişti¹. Dolayısı ile ilk zamanlarda sınıflar arası geçiş mümkün değildi. Özellikle toplumun ikinci grubunda yer alan bezirgân veya tüccar olarak adlandırılan ticaret erbabı devletin ekonomisinin gelişimine büyük katkı sağlamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde ticaret denilince akla iki tür faaliyet gelmektedir. Birincisi ehl-i hiref denilen sanatkârların ürettiklerini pazarlama biçimi, diğeri ise başka bir beldeden ya da ülkeden getirdiklerini satan veya satmak üzere götüreren tüccarın yaptığı işlemdir. Özellikle ikincisi, bazı sınırlanmaların dışında bir anlamda devletçe özendirilerek sürdürülmüştür. Fakat bu özendirme Batı'daki merkantilist yani ithalatı yasaklayıp ihracatı teşvik eden bir düşünceye dayanmaktan ziyade, reyanın sıkıntıya düşmemesini sağlamayı, varlığının temel nedeni sayan Orta-Doğu devlet geleneğinden kaynaklanır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde köylü ya da sanatkârın üretim tekniklerinde özgürce değişiklik yapmasına izin verilmezdi. Onlar etkinliklerini konan kurallar çerçevesinde sürdürmek durumundaydı².

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ticarî hayatın içinde yer almış ve sahip olduğu iktisadî imkânlarla beylik halinde iken bile diğerlerine karşı bir üstünlük elde etmiştir. Özellikle büyük ticaret yollarının üzerinde kurulmuş olması ve coğrafi şartlar bu üstünlüğün ele geçirilmesindeki belli başlı etkenlerdendir. Osmanlılarda ticaret temel olarak reayayı sıkıntıya düşürmeyecek bir faaliyet olarak görülmüş ve sürekli bir devlet denetiminde tutulmuştur. Dolayısı ile kâr ve rekabete açık bir ticaret gelişmemiştir. Ayrıca, bu nedenlerden dolayı bir tüccar ve işadamı sınıfı da oluşmamıştır. Tüm bunlara karşın Osmanlı Devleti'nin, klasik dönemde Doğu-Batı ticaretini desteklemesi, Karadeniz'in yabancı tüccara kapalı hale getirilmesi, önemli kara ticaret yollarının denetim altına alınması ve şehirlerin iâşesinin sağlanması ile ilgili önlemleri ticarî faaliyetlerinin önemini artırmıştır³.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'daki mevcut ekonomik yapının devamını amaçlayan bir iktisadî politika izlenmiş, bu yüzden yabancı tüccarların faaliyetleri engellenmemiştir. Devletin fetihlerle hızla büyümesi ve Doğu-Batı yönündeki kara ticaret yollarının ele geçirilmesi ile yollar boyunca konak yerleri inşa ettirilmiş ve ulaşım güvenli hale getirilmiştir. Ancak devletin asıl kurucusu olan Müslüman Türklerin idarî ve askerî faaliyetleri yanında ekonomik faaliyetleri ihmal etmeleri sebebiyle, bu alan gayrimüslimler ve yabancılar tarafından doldurulmuştur.

¹ Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No: 1, (The Tasks of Economic History), (Mar. 1969), s.97.

² Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, Cilt: LII, Sayı: 203, (Ağustos 1988), s.501.

³ Şennur Şenel, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, Cilt: 10, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.736.

Osmanlı Devleti, ticarî alanda yabancıları teşvik ve ticaretin canlandırılması amacıyla bazı devletlere bir takım kapitülasyonlar vermiştir⁴. Bu kapitülasyonların verilmesinde malî ve politik olmak üzere başlıca iki amaç güdülmüştür. Malî amaç, ülkeden geçen ticaret yollarından ve ihraç edilen mallardan alınacak vergilerle hazineye gelir elde etmek; politik amaç ise, kendi emniyet ve güvenliğini sağlamak arzusuyla Batılı devletlere verdiği imtiyazlarla devletlerden birini diğerine karşı kullanmak şeklinde açıklanabilir⁵. Kapitülasyonların ekonomik önemi ise, Osmanlılarla antlaşma imzalayan devlet tüccarlarının bazı vergilerden muaf tutulmasıydı. Himaye sistemi denilen bu yöntem nedeniyle, Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccarın büyük bir kısmı yabancı konsoloslukların hizmetine girerek bu muafiyetlerden yararlanma yolunu seçmiştir. Bu şekilde Osmanlı tebaası tüccarın ödemekle mükellef olduğu vergiyi ödemeyen yerli tüccar, hazineyi de zarara uğratmış oluyordu⁶. Ancak, her devlete aynı zamanda kapitülasyonlar verilmemiştir. Zaten Osmanlı ülkesinde ticaret yapabilmek Babıâli'nin siyasi lütuf ve kararına bağlıydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar kapitülasyon alamamış Batı ülkeleri dahi, ya kapitülasyon sahibi bir ülkenin bayrağı altında seyahat ve ticaret yapabilme ayrıcalığından veya ticarete imtiyaz sahibi Cenova, Dubrovnik ve Venediklilerin aracılığından yararlanmak suretiyle faaliyet göstermişlerdir⁷.

Osmanlı Devleti'nde ticarî faaliyetler uzun bir zaman lonca teşkilatı içinde cereyan etmiştir. Zaten XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar geçen zamanda Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatı, loncalarda gruplaşmış esnaf tarafından düzenlenmiştir. Böylece Batı'da ortaya çıkan burjuva sınıfının fonksiyonunu, Osmanlı şehirlerinde esnaf loncaları icra etmiştir. Kısacası esnaf, üretici ve toptancı ile tüketici arasında bir aracı rolünü üstlenmiştir. İlk zamanlarda Osmanlılarda canlı bir ticaret hayatı mevcutken, XVI. yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmelere ayak uydurulamaması ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun bir diğer nedeni de Müslüman tebaanın ticarete bakışlarında, geleneklere bağlılığın dışında bir zihniyetin yer almaması idi. Türklerin bu tutumları, ticaret hayatında yabancıların etkinliklerini arttırmalarına neden olmuştur⁸.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ticareti ve maliyesi Yahudi, Rum ve Ermenilerin eline geçmeye başlamıştır. Buna karşı bu yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler, coğrafi keşifler ve düşünce alanındaki gelişmeler ile birlikte Doğu-Batı yönündeki ticaret yolları değişmiş, Amerika ve Ümit Burnu'nun keşfiyle daha önce dünya ticaretinin merkezi olan Akdeniz önemini yitirirken, Batı Avrupa ekonomide üstünlük kazanmıştır. Bu durum ise Osmanlı ekonomisinde derin izler bırakmıştır. Ticarî faaliyetlerin yeni yerlerin keşfi ile yön değiştirmesiyle Osmanlı ticarî hayatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle XVII. yüzyılda Hint pamuklularının dünya pazarlarını

⁴ Şenel, *a.g.m.*, s.736.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s.139-145; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt: 1 (1300-1600)*, İstanbul 2000, s.238.

⁶ Şennur Şenel, *Osmanlılarda Ticaret ve Hayriye Tüccarı*, Ankara 1995, s.27.

⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.237.

⁸ Şenel, *a.g.e.*, s.8-9.

istila ederken, Osmanlı dokumalarının karşısına güçlü bir rakip olarak çıkmış yine bu yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz ticarî önemini kaybetmiştir. Böylece Osmanlı ticaretinin bundan sonraki örgütlenmesi zorunlu ihtiyaç maddelerinin karşılanması şeklinde gelişme gösterirken, milli üretimin geliştirilmesi ve dış pazarların kazanılması gibi çabalar da görülmemiştir. Buna karşılık yabancılara sağlanan imtiyazlar ve kolaylıklar başka hiçbir yerde görülmeyen ölçüde faaliyetlere ortam hazırlamıştır. Başta İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa ve Rusya gibi Avrupa devletleri gümrükleri yükseltmek suretiyle kendi iç-dış ticaret dengelerini korumak ve milli ekonomilerini oluşturmak gayretinde iken Osmanlı Devleti bu tedbirleri de alamamıştır. Yabancı tüccarlar, bu ülkelerde Osmanlı ülkesindeki kadar serbest ticaret yapma olanağı bulamamışlardır⁹.

Osmanlı yönetimi açısından *yabancı tüccar* toplulukları, birer millet veya taife, yani belirli bir temsilci veya konsolosa bağlı olarak örgütlenmiş özerk birer grup veya topluluk durumunda idi. Konsolosların sultandan aldıkları beratlarda söz konusu toplulukların ayrıcalıkları onaylanır, konsolosun kararlarının Osmanlı makamlarının işbirliğiyle yürütülmesi taahhüt edilirdi. Osmanlı Devleti, bu toplulukları sıkı kontrol altında tutuyor, bağımsız koloniler kurmalarına ve toprak almalarına kesinlikle izin vermiyordu. Fakat, 1600'lerin başından itibaren İngiliz ve Fransızların etkinliklerinin artması ve Osmanlı Devleti'nin gitgide Batılı devletlere bağımlı hale gelmesi ile birlikte, ülkedeki insanların bazılarının o ülkenin kanunlarına bağımlı olmayabilecekleri anlayışı yaygınlık kazandı. Dolayısı ile zaman içinde konsoloslar yetki alanındaki bütün tüccar topluluğunun işlerini gözetme konumuna yükseldi¹⁰. Bu durum yabancı tüccarların daha rahat hareket etmelerine ve Osmanlı ekonomik hayatında etkinliklerinin artmasına vesile oldu.

Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin Müslümanlara açık bulunması, Hıristiyan tebaa için yükselme yolu olarak ticarî ve malî işlere yönelme zorunluluğunu doğurmuştur. Ayrıca, Müslümanların yapmakla mükellef oldukları uzun süreli askerlik hizmeti onların ekonomik faaliyetlere katılımlarını engellerken, bu vazifeden muaf tutulan gayrimüslim unsurlara ise avantajlı bir durum sağlamıştır. Ticarî ve malî işlerle uğraşmanın verdiği uyanıklıkla, bu unsurlar Avrupa dillerini öğrenmişler, sefaretler hizmetine girmişlerdir. Sefaretlere mensup görünerek yabancı tüccar yani *müste'min tüccar* gibi kapitülasyonlardan yararlanma yoluna başvurmuşlardır¹¹.

Özellikle, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki ticarî faaliyetlerini artıran Avrupa devletleri, değişik şehirlerde konsolosluklar açmak zorunda kalmışlardı. Mahalli idareciler ve tüccarlarla ticarî münasebetlerini sağlamak üzere de yabancı dil bilen gayrimüslim Osmanlı reayasını tercüman olarak istihdam etmeye başladılar. Osmanlı Devleti, merkezde ve eyaletlerde bulunan elçilik ve konsolosluklarda her devletin kendi tayin ettiği miktarda tercüman bulundurmasını bir prensip olarak kabul etmişti. Buna karşın bu tercümanların başka işlerle meşgul olmaları yasaktı. Fakat XVIII. yüzyılın

⁹ Şenel, *a.g.m.*, s.737.

¹⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.239.

¹¹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1969, s.129.

ortalarından itibaren bu durumun elçilikler tarafından ihlal edilmesi ile Osmanlı Devleti bir takım önlemler aldı. Her konsolosun Osmanlı tebaasından iki tane beratlı tercüman kullanması esası kabul edildi. Bunların ayrıca ikişer hizmetkârı vardı. Bir elçi veya konsolos tercüman olarak bir gayrimüslimi istihdam etmek istediğinde belli bir ücret ödeyerek tercümanlık beratını alırdı. Bu şekilde tercümanlık hakkını elde eden Osmanlı tebaası gayrimüslimler de müste'min tüccarlar gibi ticaretle uğraşmaya başladılar. İşte, XVIII. yüzyıldan itibaren gayrimüslim Osmanlı tebaasından Avrupa devletlerinin himayesine girerek müste'min tüccar gibi iç ve dış ticarete, Avrupalı tüccarların sahip olduğu her türlü hukukî ve siyasi haklardan yararlanarak imtiyazlı bir şekilde ticaret yapma hakkını elde eden bu zümre *Beratlı Tüccar* olarak adlandırılmaktaydı¹². Aynı zamanda yabancı devletler adına tercümanlık yapan ve Beratlı Tercüman adını alan gayrimüslim Osmanlı tebaası reaya, kapitülasyonların müste'min tüccar ve elçilik görevlilerine tanıdığı aynı hak ve imtiyazlara sahip olacaklardı. Öncelikli olarak haraç ve cizye vergisinden muaftılar. Ayrıca bunlara has bir kıyafete sahip olmakla diğer zimmîlerden de farklı bir giyime kavuşmuş oluyorlardı ki, daha sonra bundan da vazgeçerek bazıları Frenkler gibi giyinmeye başlamışlardır. Yanlarında sürekli olarak kendilerinin bu görevle vazifelendirildiklerini gösteren belgeyi taşımak ve sorulduğu zaman yetkililere göstermek zorundaydılar. Kapitülasyonlarla gümrük vergisinin müste'min tüccar için % 5'den % 3 düşürülmesi üzerine yabancı devletlerin elçiliklerinde tercümanlık yapmak tüccar olan gayrimüslim Osmanlı reayası için cazip bir hale gelmişti. Çünkü, müste'min bir tüccar ihracat ve ithalat için % 3 gümrük vergisi öderken; zimmî tüccar % 5 gümrük ve Osmanlı tebaasının ödemek zorunda olduğu diğer vergileri de ödemek zorunda olduğu için bu oran % 10'u bulmaktaydı. Dolayısıyla zimmîler Osmanlı tebaalığından kurtularak elçiliklerin himayesine girmek suretiyle Beratlı Tüccar olmayı tercih etmişlerdir¹³.

XVIII. yüzyılın sonlarında ise reayanın elçiliklerin himayesine girmek suretiyle Beratlı Tüccar olmaları, özellikle Rusya'nın Ege Adaları'nda dahi konsolosluklar açmak suretiyle Rumları ve diğer reayadan isteyenleri de himayesine alarak, onlara beratlar verip Beratlı Tüccar sınıfına dahil etmesi gibi uygulamalar için çığırından çıkmasına neden olmuştu. Ayrıca beratlar büyük paralar karşılığında satılmaya başlamıştı. Hatta bu kişilerden bazıları beratında yazılı şehre hiç gitmemiş, ticaretle uğraşan ve lisan bilmeyen kimselerdi. Tercümanlık beratı suüstimalinin önlenmesi için zaman zaman girişimlerde bulunulmuş ise de bir sonuç alınamamıştı. I. Abdülhamit beratların büyük paralarla zimmîlere satılması karşısında gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasını istedi. Bunun üzerine 11 Mayıs 1786'da bütün elçiliklere verilen notada ticaretle uğraşan kimselere değil, gerçekten tercüman olan kimselere beratların verilmesi istenerek

¹² Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara 1983, s.25-26; B. Lewis, "Beratlı", *E.İ. Vol. I*, s.1171; Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", *DİA., Cilt: 4*, s.159; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İ.A., Cilt: 12 / 1*, s.180-181.

¹³ Bağış, *a.g.e.*, s.26-28; XVIII. yüzyıl sonlarında gayrimüslim Osmanlı tebaasının Avrupa devletlerinin koruyuculuğunu talep ederek bu hakkı kazanmalarına dair bkz. Bruce Masters, "The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa Tüccarı and The Hayriye Tüccarı in Syria", *International Journal of Middle East Studies, Vol. 24, No: 4*, (Nov. 1992), s.579; Şenel, *a.g.e.*, s.34.

bunun uygulanması için iki ay süre verildi. Tanınan sürenin bitmesine rağmen durumda bir değişiklik olmadı. Bu sırada Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792) patlak vermiş ve bu konuda bir netice alınmamıştır¹⁴.

Sultan III. Selim (1789-1807), tahta geçtiğinde Osmanlı-Rus Savaşı halen devam ediyordu. O da selefi I. Abdülhamit gibi malî ve ticarî hayattaki yabancı tüccarların tekeline kırmak ve Beratlı Tüccar meselesine bir çözüm bulmak için harekete geçti. Bunun için ilk olarak Ekim 1791'de Selanik, İzmir, Akdeniz ve Ege adaları gibi suüstimalin yoğun olduğu yerlerin idarî amirlerine talimat göndererek beratların para karşılığında alınıp satılmasının önlenmesini ve bunlara engel olunmasını istedi. Ancak hem bu işten faydalanan yabancı devlet sefirlerinin hem de onlarla işbirliği yaparak zenginleşen tüccarların girişimleri neticesinde Sultan III. Selim'in girişimleri istenilen sonuçları vermemiştir. Zira, 1801'de İzmir Molla ve Voyvodası'na gönderilen bir hükümde daha önceki emirlerin yeterince uygulanmadığından ve suüstimalerin halen devam ettiğinden şikâyet edilmektedir¹⁵.

Sultan III. Selim'in yabancı tüccarlara karşı harekete geçmesini nedeni, geçmiş zamanlarda yabancı tüccarlara imtiyaz olarak ihsan edilen kapitülasyonların, artık bu tüccarlar tarafından Osmanlı kanun ve nizamlarını hiçe sayma ve kendileriyle rekabete giren Osmanlı tüccarlarına karşı avantaj elde etme aracı haline gelmiş olmasıdır. Rekabet ortamının yok olduğu bu ortamda, dış ticaretle uğraşan Osmanlı tüccarları, çoğunlukla gayrimüslim azınlıklar, ya kendilerine yakın Avrupalı sefirlerden yabancı uyruklu elde ederek veya Avrupa himayesi altına girerek rekabet gücünü artırmak zorunda kalıyorlardı. Tercüman veya diğer kadrolara atanmak suretiyle himaye hakkı kazanan bu tür kişiler ve aileleri vergiden muaf oluyor, sadece kapitülasyon antlaşmaları gereğince yabancılara uygulanan düşük vergileri ödemekle mükellef tutuluyorlardı. Yabancı konsoloslarda bu durumu kötüye kullanarak tercümanlık beratlarını yüksek fiyattan satıyorlardı. Sultan III. Selim, bu tür suüstimalleri engellemek üzere çeşitli tedbirler aldı. 1794 yılından itibaren yabancı elçilerin ihtiyaçtan fazla sayıda tercüman istihdam edemeyeceklerini ve kapitülasyon antlaşmalarından ifade edildiği şekilde hizmet vermeyen kişilerin Osmanlı vatandaşlığından kaynaklanan her türlü kanun ve vergiye tabi olduklarına dair ferman çıkardı. Yabancı tüccarların en azından vermekle mükellef oldukları % 3 gümrük vergisini ödemelerini sağlamak ve rüşvet karşılığında yasal oranların çok altında vergi alan bir takım sahtekar gümrük memurlarına karşı önlemler aldırdı. Osmanlı vatandaşı olan kişilerin, yabancı uyruğa veya bu türden himaye altına girmek isteyenlere sınırlama getirdi. Osmanlıların ticarete olan ilgisini artırmak için zengin kişilerin gemi inşa ederek ticaret filosu oluşturmalarını teşvik etti¹⁶. Sultan III. Selim, Osmanlı tebaası oldukları halde başka bir devletin himayesine girmek suretiyle konsolos tercümanı sayılarak vergi vermekten kaçınan ve çeşitli imtiyazlardan yararlanma yoluna başvuran

¹⁴ Bağış, *a.g.e.*, s.36-38; Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.159.

¹⁵ Bağış, *a.g.e.*, s.41 vd.

¹⁶ Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çeviren: Hür Güldü), İstanbul 2008, s.239-241.

bu unsurlarla mücadeleyi bırakmamış ve bu sözde tercümanların beratlarını ellerinden alırken, gerçek tercümanların da ticaretle uğraşmalarına engel olmuştur¹⁷.

Müste'min tüccarlara ve gayrimüslim reayanın berat veya başka yollarla yabancı devletlerin himayesinde ticaret yapmalarına engel olunamayacağını gören Sultan III. Selim, yüzyıllardır ayrı bir statüde bulunan Hıristiyan ve Yahudi gayrimüslim tüccarı 1802'de *Avrupa Tüccarı* adıyla imtiyazlı bir sınıf haline getirdi¹⁸. Bunlar Avrupa ile ticaret yaptıklarından dolayı artık Beratlı değil Avrupa Tüccarı olarak adlandırılacaklar ve müste'min tüccarın sahip olduğu bütün haklara kavuşacaklardı. Avrupa tüccarları da müste'min tüccar gibi ihracat ve ithalatta % 3 gümrük vergisi ödeyecekler, bunun yanında kendilerine mahsus elbise giymek gibi pek çok hak ve imtiyaza da sahip olacaklardı. Ayrıca ticarî faaliyetlerinde kendilerinden fazla vergi alınmış ise bu iade edilecekti. Kendilerine Avrupa Tüccarı olduklarına dair bir berat verilecek, ancak bu berat verilirken sıkı bir incelemeye tabi tutulacaklardı. Berat alınırken güvenilir ve İstanbul'da oturan iki kişinin vekil gösterilmesi gerekirdi. Giriş ücreti olarak 1500 kuruş ödeyeceklerdi. Ayrıca işlerin takibi için iki hizmetkâr kullanabilir, bunlardan birisini ticaret merkezi olan şehirlerde devamlı olarak görevlendirebilirlerdi¹⁹.

Sultan III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmud da (1808-1839) Avrupa tüccarlarının sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, onların müste'min tüccarlar karşısında haksız rekabetten kurtarılması için çaba sarf etmiştir. 1815'te 412 olan Avrupa Tüccarı sayısı, 1835'de ise 1344 kişiye ulaşmıştır²⁰.

III. Selim'in teşkil ettiği Avrupa tüccarlığı müessesesinden de ekonomik anlamda beklenen fayda elde edilememiştir. Çünkü Avrupa tüccarlığı imtiyazı sadece reaya tüccarına tanınmış ve Müslümanlar yine ya gayrimüslim veya yabancı tüccara belli bir ücret ödemek suretiyle ticaret yapabilmişlerdir. Bu nedenle Müslüman tüccarlar Avrupa tüccarlarına tanınan hakların kendilerine de verilmesini talep etmeye başlamışlardır²¹. Hayriye tüccarlığının teşekkülünün bir diğer sebebi ise, elçi ve konsolosluklara iltica ederek serbest ticaret yapma hakkını elde eden Beratlı ve Avrupa Tüccarı'nın Osmanlı Devleti aleyhine bir takım faaliyetlerinin tespit edilmiş olmasıdır²².

Osmanlı Devleti'nde müste'min ve Avrupa Tüccarı karşısında, yüksek vergi oranları ile bazı haklardan yoksun olarak ticaret yapmak zorunda kalan yerli Müslüman tüccarlar da aynı haklara sahip olmak için talepte bulunmuşlardı. Sultan II.

¹⁷ Avcioğlu, *a.g.e.*, s.129.

¹⁸ Avrupa Tüccarı hakkında bkz. Bağış, *a.g.e.*, s.63; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Cilt: I, Ankara 1974, s.71-73; Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 July 1977)*, (Ed. Osman Okyar-Halil İnalcık), Ankara 1980, s.238; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s.129; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK, Ankara 1996, s.142; Masters, *a.g.m.*, s.581.

¹⁹ Bağış, *a.g.e.*, s.63-70; B. Lewis, *a.g.m.*, s.1171; Masters, *a.g.m.*, s.581-582; Şenel, *a.g.e.*, s.34.

²⁰ Bağış, *a.g.e.*, s.93.

²¹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.71-72.

²² Şenel, *a.g.e.*, s.38.

Mahmud, bu isteği haklı bularak Müslüman tüccarları Avrupalı tüccarların sahip olduğu statüye kavuşturmak için onlara *Hayriye Tüccarı* adını vererek aynı hak ve imtiyazlara sahip kılmıştır (1810). Bu sınıf, devletin, ekonomisini canlandırmak ve ticareti kendi lehine çevirmek gayretinin bir sonucu olarak çıkmıştır. Ticaretle uğraşan Müslümanların sayısının azlığı düşünülerek şehirlere göre bir kontenjan belirlenmişti. Bu kontenjan İstanbul için 40, İzmir, Kıbrıs, Bursa, Halep ve Şam gibi şehirler için de 10'ar kişiydi. Fakat bu sayı zaman içinde artırılmıştır. Hayriye tüccarları aynı Avrupalı tüccarlar gibi bu işi yaptıklarına dair bir berata sahiptiler. Hayriye Tüccarı olmak isteyen kişi ilk önceleri Divan-ı Hümayun Beylikçisi'ne, daha sonraları ise Ticaret Nezareti'ne müracaat ediyordu. Tüccarlar bağlı buldukları yerin kadı ve idarecilerinden iyihal kağıdı aldıkları gibi iki kişinin kefaletine sahip olduklarını belgelemek zorundaydılar. Ayrıca İstanbul'da bir şebender ve iki muhtar tarafından temsil edileceklerdi. Yine Avrupa tüccarları gibi iki hizmetkâr istihdam edebilecekler, isterse bunlardan birisi başka bir şehirde oturabilecekti. Ayrıca giriş parası olarak 1500 değil 1200 kuruş ödeyeceklerdi. Ehl-i irz ve dindar bir kişiliğe sahip olanlar arasından seçilen Hayriye tüccarlarının uygunsuz bir hareketi tespit edilirse beratı iptal edilecek, ölen tüccarın büyük oğlu isterse babasına ait beratla ticarete devam edebilecek aksi takdirde yerine taliplileri arasından yeni bir Hayriye Tüccarı seçilecekti²³.

İstanbul ve diğer şehirlerde Hayriye Tüccarı sayısı ilk başlarda kontenjan dahilinde sınırlı tutulmuş iken zaman içinde bu sayının artırılmasına dair talepler gelmeye başlamıştır. 1829 tarihli bir belgeye göre Hayriye Tüccarı kontenjanı ilk başlarda İstanbul için 30, Şam, Halep, Bursa ve İzmir gibi taşra şehirleri için 10 kişi olarak belirlenmiş iken zaman için bu kontenjanlar dolmuş ve ehl-i İslam tüccar kontenjanının artırılması için mektuplar yazmaya başlamıştır. Yine belgede ifade edildiğine göre, Müslüman tüccar sınıfı olan Hayriye tüccarlarına, Avrupa tüccarlarının sahip oldukları hak ve imtiyazlar verilince, Müslüman tüccarların Avrupa ticaretinde Frenklere olan bağımlılığı ortadan kalkmış, kendilerine şevk ve heves gelerek ticaretleri gelişme göstermiştir. Dolayısı ile Müslüman tüccarların desteklenmesi ve ticarî alandaki etkinliklerinin daha da artması için kontenjanların 20'şer kişi artırılarak İstanbul için 60, diğer taşra şehirleri için de 30 kişiye çıkarılmasına karar verilmiştir²⁴.

Hayriye tüccarlarına verilen beratların 10 yılda bir yenilendiği görülmektedir. 1257 / 1841 tarihli bir belgeye göre Beyrutlu Hayriye Tüccarı Esseyid Said Derviş'e Temmuz [başları] 1831'de [Evahir-i Muharrem 1247] verilmiş olan beratın Ticaret Nezareti tarafından yapılan yoklamadan sonra yenilendiği ifade edilmiştir²⁵. Ayrıca bu

²³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.71-72; Çadırcı, *a.g.m.*, s.239; Bağış, *a.g.e.*, s.96-99; Lewis, *a.g.m.*, s.1171; Masters, *a.g.m.*, s.585-586; Hayriye tüccarlarının seçilme şartları hakkında bkz. Şenel, *a.g.m.*, s.738-739; Aynı yazar, *a.g.e.*, s.38-42.

²⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Hatt-ı Hümayun, 488 / 23951 ve 488 / 23951-A, [29 Z 1244 / 2 Temmuz 1829]; Aynı belgenin kısa bir özeti için bkz. Şenel, a.g.e., s.42-43.*

²⁵ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, no: 4788, (Evasit Rebiü'l-ahir 1257 / 1-10 Haziran 1841); Ayrıca İstanbul'da Alaca Han'da sakin Trabzoni el-Hâc Mehmet Haşim veled-i el-Hâc Ahmet'e Hayriye Tüccarı beratı verilmesine dair bkz. Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, no: 6100, (Evail-i Rebiü'l-evvel 1251 / Haziran sonu 1835).

belgelerde Hayriye tûccarlarının sahip oldukları hak ve imtiyazlar Şu Şekilde izah edilmiŐtir²⁶:

-Hayriye tûccarlarına, ticarî hak ve imtiyazları ile kendilerinin Hayriye Tûccarı olduklarını gösteren bir berat verilecektir.

-Hayriye tûccarlarına verilen tûccar beratının aynısı, hizmetkârları ve adamlarına da verilecek ve bu belgeyi o kişiler sÛrekli yanlarında taŐıyacaklardır.

-Hayriye tûccarları, onların hizmetkâr ve adamlarına ticaret için bir yerden başka bir yere gitmeleri halinde Şehbender veya muhtarın onayı ile ellerine mÛhÛrlÛ yol emirleri verilecektir.

- Hayriye tûccarı'nın hizmetkârlarından birisi İstanbul'da ikamet edebilecekti.

-Hayriye tûccarı, 1200 kuruş berat harcını vererek tûccarlık beratını alabilecekti.

-Hayriye tûccarı'nın elinde senedi olduğu halde borçludan alacağını tahsil edemediği durumda, bu senedi hakime ibraz ettiğinde alacağı tahsil edilecek fakat % 2'den fazla vergi alınmayacaktı.

-Hayriye tûccarının mahkeme-i ticarete veya Babiâli'ye getirilmeleri gerekirse, zabitan tarafından zorla ve kÛk dÛŐÛrÛcÛ Şekilde getirilmeyecek, bunun yerine Ticaret Nazırı tarafından tayin edilecek mÛbaŐir vasıtasıyla getirilecektir.

-Hayriye tûccarları genellikle yabancı Ûlkelerle, mÛste'min ve yabancı tûccar ile ticaret yaptıklarından, taraflar arasındaki hukukî davalar, Ticaret Nazırı'nın onayı ile Őehbenderleri, muhtarları ve muteber tûccarlardan oluşan Ticaret Mahkemesi'nde gÛrÛlecektir. EĞer hukukî davanın konusu Şer'i bir mesele ise bu durumda da Meclis-i Nafia MÛftÛsÛ huzurunda yapılacak mahkeme de bir netice alınamaz ise dava ŐeyhÛlislam huzurunda karara bağlanacaktır.

-Hayriye tûccarlarının ticarete dair tÛm hesap ve iŐlemleri Ticaret Nezareti tarafından takip edilecektir.

-Hayriye tûccarlarının 4000 akçeden fazla olan davaları taşra mahkemelerinde değil İstanbul'da Sadrazam huzurunda arz odasında gÛrÛlecektir.

-Hayriye tûccarları ile yabancı devlet tûccarları arasındaki meseleler ise iki devlet arasındaki ticaret antlaŐmalarına gÛre ÛzÛmlenecektir.

-Hayriye tûccarları dahilî gÛmrÛklerden muaf tutulmuŐlardır. Bu nedenle ticaret muahedeleri ve tanzim olunan tarifeler gereğince dıŐarımdan getirdikleri mal ve erzak için % 3 amediye ve % 2 muntazam (damga, reftiye ve rÛsumat-ı saire yerine) vergi òdeyeceklerdi. Buna karşın ihraç edecekleri mal ve erzakın ÛretildiĐi veya satın alındığı yerde bayi tarafından òŐÛr ve resm-i damga vergisi òdendikten sonra başka hiçbir vergi

²⁶ Hayriye tûccarlarının hak ve imtiyazları hususundaki iki belge için bkz. Sarkis, *KÛlliyât-ı Kavânin*, no: 6788 ve no: 6100; Ayrıca bkz. Şenel, *a.g.e.*, s.47-53.

ödenmeksizin % 9 amediyye ve % 3 reftiye vergisinden başka hiçbir ödeme yapmayacaklardı.

-Hayriye tüccarları alıp sattığı mal ve erzakın vergisini ödedikten sonra kendisine eda tezkeresi verilecektir. Bu tezkereye rağmen mükerrer veya fazla vergi talep olunmayacaktır. Eğer fazla ve mükerrer vergi alınmış ise bu meblağ kendisine iade edilecektir.

-Hayriye tüccarları vergilerini ödememek gibi bir takım hile ve uygunsuzluklara müracaat ederse, bundan şebbender ve muhtarları sorumlu tutulacak ve gerekli cezalara çarptırılacaklardır. Bu nedenle şebbender ve muhtarlar tüccarların hile veya uygunsuzluğa müracaatını engellemekle mükelleflerdir.

-Hayriye tüccarları ticaret maksadı ile gemi tedarik ve inşa edebileceklerdi. Fakat geminin evsafı hakkında Tersane-i Amire ile mutabakata varacaklardı.

-Hayriye tüccarları ve hizmetkârlarının yabancı devlet iskelelerindeki ticaretleri Osmanlı Devleti'nin o devlet nezdindeki şebbenderlerin sorumluluğundadır. Bunun dışında yabancı devletlerle yapılan ticarete iki devlet arasındaki ahidnâmeler ve antlaşmalar geçerli olup, bir tüccar hakkında herhangi bir şikâyet halinde gerekli incelemeler yapılacak ve suçlu bulunan tüccarın beratı iptal edilecektir.

-Hayriye Tüccarı'nın ölümü halinde tüm terekesi şer'i mahkeme ve Ticaret Nezareti tarafından ayrı ayrı yazılacaktır. Eğer ölen tüccarın varisi var ise terekesi onlara intikal edecek, varisi yok ise tereke hazineye intikal ettirilecektir. Terekenin varislere taksimine nazırları olan Divan-ı Hümayun Beylikçisi bizzat nezaret edecek, kadılar tarafından gereğinden fazla vergi talep edilmeyecektir.

-Ölen bir Hayriye Tüccarı'nın oğlu, babasının tüccar beratını alarak ticaret yapmak isterse kendisine Hayriye Tüccarı beratı verilecektir. Eğer ölen tüccarın ticaretini sürdürecektir oğlu yoksa tüccarlık beratı başka bir taliplisine verilecektir.

-Hayriye tüccarlarının seçiminden şebbender ve muhtarlar sorumlu olup, tüccarlık vasfını taşımayan birine tüccar beratı verilmiş ise beratı iptal edilecek ve bundan şebbender ve muhtarları sorumlu tutulacaktır. Ayrıca şebbender ve muhtarların da cürm ve kabahatleri zuhur ederse Ticaret Nezareti tarafından görevden alınacaklar ve yerlerine cümlenin "muteber ve müntehibi" olan başkaları tayin olunacaktır.

Avrupa ve Hayriye tüccarlarının, merkezle olan ilişkilerini düzenlemek üzere nazır vekili tayin edilmekte idi. Fakat bazı durumlarda her iki tüccar sınıfının bir tek temsilcisi olabiliyordu. Mesela, İzmir'de bulunan Hayriye Tüccarı için Kapanizâde el-Hâc İbrahim, Avrupa Tüccarı için de İzmir Voyvodası Hüseyin Beğ nazır vekili tayin edilmişlerdi. Fakat, Avrupa Tüccarı nazır vekili olan İzmir Voyvodası Hüseyin Beğ'in voyvodalık görevinden ayrılması üzerine bu vazife boş kalmıştı. Bunun üzerine her iki tüccar sınıfının işlerinin tek bir elden yürütülmesinin işleri kolaylaştıracağı düşünülerek Avrupa Tüccarı'nın nazırı olan Divan-ı Hümayun Beğlikçisi vekilinin de onayı alınarak bu görev İzmir Voyvodası tayin olunan Mustafa Ağa'ya ihale edilmiştir. Voyvoda Mustafa Ağa'ya hitaben verilen emr-i şerifte, İzmir'de bulunan Avrupa ve Hayriye tüccarlarının ellerinde bulunan berat ve emirlerin ihtiva ettiği şartların ve ticaretle ilgili

işlerinin şürut ve nizamlara uygun şekilde yerine getirilmesine, herhangi bir olumsuzluk durumunda ise asıl nazırları ile haberleşerek onlardan gelecek izin dahilinde gereğinin yapılması bildirilmiştir²⁷. Yaklaşık bir yıl sonra bu görev tekrar İzmir Voyvodası ve ihtisab nazırı tayin edilen Hüseyin Beğ'e verilmiştir. İzmir şehrindeki "ehl-i İslam Hayriye ve Avrupa Tüccarı'nın..." işlerini birlikte yürütmek üzere Hüseyin Beğ'in nazır vekili tayin edildiği bildirilmiştir²⁸.

Osmanlı Devleti, Hayriye ve Avrupa tüccarlarından fazla vergisi alınması nedeniyle ortaya çıkan olumsuzlukları çözüme kavuşturarak tüccarların zarar görmesini ve hazine gelirlerinin sekteye uğramasına engel olmaktaydı. Mesela, eskiden beri Beratlı Avrupa tüccarlarının İstanbul'a getirdikleri incilerin icap eden gümrükleri emtia gümrüğüne verilirken, Hindistan ve Bağdat'tan getirilen incilere Diyarbakır gümrüğünde el konulduğu ve vergi talep edildiği hususu şikayet edilmişti. Bunun üzerine gönderilen emr-i şerifte, bunun gibi taşradan İstanbul'a getirilen emtia ve eşyadan taşra gümrüklerinde gümrük vergisi alınmaması ve bunların vergilerinin İstanbul gümrüğünde alınacağına gümrük nizamından olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Beratlı Avrupa ve Hayriye Tüccarı'nın İstanbul'a getirecekleri bu tür emtia ve eşyadan gümrük vergisi talep edilerek mallarına el konulmasının İstanbul gümrük gelirlerine sekte vuracağı gibi tüccar şürut ve nizamına aykırı olduğu bildirilerek, Diyarbakır gümrüğünde el konulan incilerin derhal mübaşir ile İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir²⁹.

Vergi hususunda Hayriye tüccarlarının bir takım ayrıcalıkları vardı. Eğer ellerinde ticaretini yaptıkları malların gümrük vergisini ödediklerine dair tezkereleri var ise yeni bir vergi ödemeden o malı istedikleri yere götürüp satabilirlerdi. Fakat zaman zaman Hayriye ve Avrupa tüccarlarından fazla vergi talep edilmekteydi. Ayezmen Kazası naib, müftü, muhasıl ve idarecilerine hitaben gönderilen bir emirde, tüccar ve hizmetkârların ellerindeki beratlarında yazılandan fazla vergi talep edildiğinin iştirildiği, memleket içinde satın alınıp bir yerden başka bir yere götürülen mallar için Avrupa Tüccarı'nın % 5, Hayriye Tüccarı'nın ise % 4 masdariye vergisi ödemekle mükellef olduğu belirtilerek, bunun dışında kendilerinden herhangi bir ad altında vergi talep edilmemesi bildirilmişti. Tüccarın vergisini ödediğine dair elinde gümrük tezkeresi var ise mükerrer ve fazla gümrük ve ihtisab vergisi alınmaması eğer böyle bir durum olmuşa alınan paranın derhal iade edilmesi emredilmiştir³⁰.

Bir Hayriye Tüccarı'nın elindeki malı bir yerden başka bir yere götürmesi halinde iki defa vergi ödememesi için malın en son gittiği yerde vergisinin ödenmesi bir usuldü. Mesela, Mihaliç'te bulunan bir Hayriye Tüccarı'nın İstanbul'a götüreceği ipek için vergi

²⁷ BOA., *Düvel-i Ecnebiye Defteri [Avrupalının Ahkam Defteri] (A.DVN.DVE.d)*, no: 106 / 1, s.46, [hüküm tarihi: Evahir-i M 253 / 27 Nisan-6 Mayıs 1837]; BOA. *Cevdet, İktisat (C. İKTS.)*, 24 / 1195, [25 M 53 / 1 Mayıs 1837].

²⁸ BOA., *A.DVN.DVE.d.*, no: 106 / 1, s.47, [hüküm tarihi: Evail B 254 / 20-29 Eylül 1838]; BOA. *C. İKTS.*, 42 / 2069, [hüküm tarihi: 29 B 254 / 18 Ekim 1838].

²⁹ BOA., *A.DVN.DVE.d.*, no: 106 / 1, s.54, [hüküm tarihi: Evail S 255 / 16-25 Nisan 1839].

³⁰ BOA., *A.DVN.DVE.d.*, no: 106 / 1, s.55-56, [hüküm tarihi: Evail B 55 / 20-29 Eylül 1839].

ödememesi ve kefalete bağlandıktan sonra ipekleri İstanbul'a götürmesi ve ihtisap vergisini orada ödemesine dair emir verilmişti³¹.

Ticaret Nezareti'nin teşkilinden önce Hayriye Tüccarı olmak isteyen bir kişi ilgili dilekçesini Divan-ı Hümayun Beylikçi Kalemî'ne verirken nezaretinden teşkilinden sonra ise dilekçe Ticaret Nazırlığı'na verilmekteydi. Yapılan incelemeden sonra uygun görülenlere ve onların ikişer adet hizmetkârlarına ticaret yapabilmelerine dair izin beratları verilmekteydi. Böylece Hayriye Tüccarı olanlar, beratlı Avrupa Tüccarı'na ve fermanlı hizmetkârlarına tanınmış olan imtiyaza, güvene ve izne sahip oluyorlardı. Hayriye Tüccarı olmak isteyen kişiler hakkında gerekli incelemeyi Hayriye tüccarı şebender ve muhtarları yapmaktaydılar. Şebender, Ticaret Nezareti'nin teşkilinden önce ticaret işlerine bakmak ve tüccar arasındaki ihtilafları halletmekle vazifelendirilen memurun unvanı idi. Şebender unvanını alan kişi, tüccara nezaret ve bunlar arasındaki ticarî ihtilafları çözmekle mükellef tutulmuştur. Başlangıçta bütün Hayriye Tüccarı için sadece İstanbul'da bir şebender tayin edilmişken, daha sonraları diğer yerlerde de Hayriye Tüccarı için ayrı ayrı şebender tayin edilmiştir. Hayriye tüccarları kendi aralarından güvendikleri bir kişiyi şebender olarak seçip, İstanbul'a bildiriyorlardı. Avrupa Tüccarı şebenderlerinin görev süreleri bir yıl iken, Hayriye Tüccarı şebenderlerinin görev süreleri ile ilgili bir kısıtlama yoktu. Bu vekillerin olumsuz bir davranışları görülecek olursa yetki ve görevlerine son veriliyordu³². Mesela, Filibe'de bulunan Alaiyeli İbrahim Ağa'nın dürüstlüğüne ve güvenilirliğine Hayriye Tüccarı şebenderi ve muhtarları kefil olduklarından dolayı kendisine Hayriye Tüccarı beratı verilmiştir. Dolayısı ile bir kişinin tüccarlık beratı alabilmesi için mutlaka şebender ve muhtarların onayı gerekliydi³³. Ayrıca Hayriye Tüccarı seçilen kimsenin görevlendirdiği hizmetkârlarından birisi İstanbul veya başka herhangi bir şehirde ikamet ve o Hayriye Tüccarı'nın işlerini takip etmek hakkına sahipti. Mesela, Hayriye Tüccarı Bilecikli Süleyman, hizmetkârlarından birisini Bursa Yenişehir'de istihdam etmek üzere berat istemişti³⁴. Yine aynı şekilde Hayriye Tüccarı Halebli Lütufzâde Ömer Efendi kendisi Şam'da ikamet ederken, Osman veled-i İbrahim'i İzmir'de istihdam etmek için berat almak üzere müracaat etmiştir³⁵. Tüccar şebenderleri ve vekilleri, tüccarların işlerinin yürütülmesi hususunda mutlak yetkili olan kimselerdi. Bazen görev süresi biten ve tüccarın kendisinden son derece memnun olduğu şebender ve vekiller tekrar görevlendirilirdi. Mesela, İstanbul'da bulunan Avrupa Tüccarı vekilleri Jozef Haccar ve Fenerli Aleksandr'ın bir yıllık görev sürelerinin bitiminden sonra yerlerine yeni tüccar vekillerinin tayini gerekmişti. Ticaret nizamı gereğince eğer vekiller hakkında herhangi bir şikayet yok ise görevlerine devam etmelerinde de bir sakınca yok idi. Dolayısı ile tüccarın kendisinden son derece memnun olduğu Jozef Haccar'ın tekrar tüccar vekili tayin edilmesi istenmekteydi.

³¹ BOA. Cevdet, Maliye (C.ML.), 312 / 12783, [18 R 1256 / 19 Haziran 1840].

³² Şenel, a.g.m., s.738-739; Aynı yazar, a.g.e., s.39-40.

³³ BOA. C. İKTS., 20 / 972, [27 B 50 / 29 Kasım 1834]; Benzer bir örnek için bkz. BOA. C. İKTS. 20 / 973, [27 Za 50 / 27 Mart 1835].

³⁴ BOA. C. İKTS., 2 / 54, [21 S 52 / 7 Haziran 1836]

³⁵ BOA. C. İKTS. 2 / 51, [12 Ş 52 / 22 Kasım 1836]

Ancak Jozef Haccar'ın Meclis-i Umur-ı Nafia Azalığı'na tayin edilmiş olmasından dolayı tüccar vekilliği görevini sürdüremeyecek olmasına çözüm bulmak amacıyla yapılan girişimler sonucunda Hayriye Tüccarı'nda olduğu gibi kendisi Avrupa Tüccarı Şehbenderi tayin edilmek suretiyle yine tüccarın işlerini takip etmekle mükellef tutulmuştur³⁶.

Ticaret hayatında tüccarlar arasındaki ticaretle ilgili ihtilaflı konuların çözüm yeri ticaret meclisleri, memleket meclisleri veya Ticaret mahkemeleri; şer'i hukukla ilgili konuların çözüm yeri Şer'iyye mahkemeleri ve müessese ile ilgili konuların çözüm yerleri ise Âli meclislerdi³⁷. Ancak zaman zaman Beratlı Avrupa Tüccarı ve Hayriye tüccarlarının ticaretle ilgili davalarının nerelerde görüleceği hakkında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktaydı. 1840 senesinde Ticaret Nezareti bünyesinde Ticaret Mahkemeleri'nin kurulmasından sonra tüccarların ticaretle ilgili davalarının bu mahkemede, diğer davaların ise usulüne uygun şekilde Şer'i mahkemelerde görüleceği ifade edilmişti. Osmanlı tebaası tüccarların birbirleriyle veya müste'min tüccarlarla aralarında meydana gelen ticarî davalarına bakmak üzere kurulan Ticaret mahkemelerinde Avrupa ve Hayriye tüccarlarının şehbender, muhtar ve temsilcileri de davalar esnasında hazır bulunurdu. Eğer davanın şer'i hukuku ilgilendiren bir yanı varsa bu sefer dava meclis-i nafia müftüsü huzurunda görülecekti³⁸. Ancak, rüşvet almak ve benzeri adi suçları işlemiş olan Hayriye ve Avrupa tüccarlarının Şer'i mahkemelere gitmeyerek Ticaret mahkemelerine gideceklerini ifade etmeleri üzerine 10 Şubat 1851 tarihinde Divan-ı Hümayun'dan çıkarılan irade konuya açıklık getirmek üzere her tarafa gönderilmiştir. Buna göre, tüccarların ticaretle ilgili davalarının İstanbul'da Ticaret mahkemelerinde, taşralarda varsa ticaret meclislerinde yoksa memleket meclislerinde görüleceği; bunun dışında kalan ve şer'i hukuku ilgilendiren davalarının ise Şer'iyye mahkemelerinde veya Meclis-i Vâlâ'da görüleceği belirtilmiştir³⁹. Ayrıca gönderilen bir fermana göre Beratlı Hayriye ve Avrupa Tüccarı'ndan İstanbul'da bulunan tüccarların ticaretle ilgili davaları Ticaret Nezareti bünyesindeki Ticaret Meclisi'nde ve şer'i hukuka dair davaları ise Şeyhülislamın huzurunda görülecektir. Buna karşın taşralardaki tüccarların ise ticaretle ilgili davalarının Ticaret Meclisi'nde veya Memleket Meclisi'nde görülmesi ve taşralarda bulunanlar haklarında ticaret nizamına aykırı muamele yapılarak tüccarların haksız yere kesinlikle rencide edilmemeleri emredilmiştir⁴⁰. Buna dair Meclis-i Vâlâ kararı ülkenin her yerine gönderilmiştir⁴¹.

³⁶ BOA., A.DVN.DVE.d., no: 106 / 1, s.63, [hüküm tarihi: Evail B 57 / 19-28 Ağustos 1841].

³⁷ Kütükoğlu, a.g.m., s.159.

³⁸ Bkz. Akyıldız, a.g.e., s.129-130; Mahkemenin kuruluşuna ilişkin Bkz. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt: 6-7-8, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), Tarih Vakfı&YKY, İstanbul 1999, s.1051-1052.

³⁹ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, no: 5878, (İrade tarihi: 8 Rebiü'l-ahir 1267 / 10 Şubat 1851); BOA. *İrade, Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)*, 200 / 6279, [8 R 267 / 10 Şubat 1851]; BOA., *Sadaret Mektubi Kalemi, Umum Vilayet (A.MKT.UM.)*, 55 / 93, [13 C 67 / 15 Nisan 1851]; A.MKT.UM., 55 / 90, [13 C 67 / 15 Nisan 1851].

⁴⁰ BOA., İ. MVL., 240/ 8571, [17 N 68 / 5 Temmuz 1852].

⁴¹ BOA., A.MKT.UM., 107 / 36, [30 Za 68 / 15 Eylül 1852]; BOA., A.MKT.UM., 176 / 45, [23 Ra 71 / 14 Aralık 1854].

Hayriye ve Avrupa tüccarlarının ticaretle ilgili davalarının taşralarda ticaret meclislerinde görülmesi ferman buyrulurken, bazı mahallerde bu meclislerin olmaması karışıklığa neden olmakta idi. Bu nedenle ticaret meclisi bulunmayan yerlerde derhal bu meclislerin teşkil edilmesi isteniyordu. Ankara valisine hitaben gönderilen bir emirde Kengri'de bir ticaret meclisinin teşkilinin zorunluğu olduğu bildirilerek ticaret nizamı gereğince meclis başkanının o yerin vali, mutasarrıf ve kaymakamlarından birisinin olduğu, eğer meclis başkanlığı görevi bu kişiler tarafından bizzat yerine getirilmez ise o zamanda bu görevin şehbender vekili tarafından yerine getirileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında ticaret meclisinde görev alacak Hayriye Tüccarı Şehbender vekili ile Avrupa Tüccarı vekilinin beratlı tüccarlar arasından seçilmesi, bunların dışında yine mecliste yer alacak Müslüm ve gayrimüslim dört üyenin de beratlı tüccarlar arasından seçilmesine itina gösterilmesi bildirilmiştir⁴². Mesela, Beyrut ticaret meclisi azası ve Avrupa Tüccarı vekili bulunan Nikola Mudavvar, görev süresinin bittiğini, beratının yenilenmesini ve kendisine ihsanda bulunulmasını istemiştir. Hakkında yapılan soruşturma neticesinde, kendisinin o civarda sevilen ve tüccarların işlerini düzgün yapan bir kişi olması nedeniyle Avrupa Tüccarı beratının yenilenmesine ve kendisine 3. rütbe ihsanına karar verilmiştir⁴³.

Osmanlı Devleti ticaret alanında önemli görevler üstlenen Avrupa ve Hayriye tüccarlarının hiçbir hususta zarar görmemeleri ve ellerindeki beratlarında yazılı imtiyazları tam olarak kullanmaları hususuna son derece dikkat ederdi. Hatta bu tüccarlar hakkında yapılacak mahkemelerin adilane olması için 1847 senesinde yapılan bir düzenleme ile yabancı tüccarların İstanbul'da oturanlarından seçilecek, 8-10 tüccarın da duruşmalarda bulunmak üzere geçici üye olarak atanması kararlaştırıldı. Seçilerek tayin edilen geçici üyeler, mahkemeye gelemeyecek olurlarsa izin almak zorundaydılar. Fakat bu üyelerin devamında bir istikrar olmadığından daha sonra yapılan yeni bir düzenleme ile üç Müslüman ve üç de gayrimüslim 6 kişinin seçilerek mahkemede bulunmaları kararlaştırılmıştır (30 Nisan 1847)⁴⁴. Ancak tüccarlarla ilgili davaların adilane olmasına son derece özen gösteren Babıâli, mültezim, Avrupa ve Hayriye Tüccarı ve değişik milletleri temsilen seçilen birer sarrafın bir sene müddetle, nöbetleşerek ve maaşsız olarak meclis-i maliyeye gönderilmesini istenmişti⁴⁵.

Yine zaman zaman Hayriye ve Avrupa tüccarlarına dair bazı işlerde zorluklar çıkarıldığı ve memurların nizama aykırı hareket ettikleri şikayet konusu olunca gönderilen emirlerle memurların keyfi uygulamalardan vazgeçmeleri, kanun ve nizamlara uygun hareket etmeleri tembih edilmekteydi. Mesela, eskiden beri Şam-ı Şerif ve kazalarında bulunan Hayriye ve Avrupa tüccarlarının davaları ticaret memuru ve tüccarlardan oluşan bir meclis tarafından görülürken, son zamanlarda bazı engeller çıkarılarak tüccarların işlerinin çözümlenemediği ve ticarete sekte geldiği ihbar

⁴² BOA., *Sadaret Mektubî Kalemî, Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM)*, 158 / 31, [9 Za 75 / 10 Haziran 1859].

⁴³ BOA., *Sadaret Amedi Kalemî Belgeleri (A.AMD.)*, 63 / 69, [1271 / 1855]; BOA., *A.DVN.DVE.d.*, s.116, [Evasut M 72 / 23 Eylül-2 Ekim 1855].

⁴⁴ Akyıldız, *a.g.e.*, s.131.

⁴⁵ BOA., *Sadaret Mektubî Kalemî, Nezaret ve Devâir Belgeleri (A.MKT.NZD.)*, 273 / 27, [24 Ca 75 / 30 Aralık 1858].

edilmişti. Bunun üzerine gönderilen emirde Hayriye ve Avrupa tüccarlarının işlerinin kanun ve nizamlara uygun yapılmasına, kimse hakkında nizama aykırı işler yapılmamasına özen gösterilmesi bildirilmiştir⁴⁶.

Hayriye tüccarlarına diğer tüccarlarda olduğu gibi Avrupa, İran ve Hindistan ticareti yapma hakkı verilmiştir. Bu ülkelerle kara yoluyla olduğu gibi deniz yoluyla da ticaret yapma serbestiyeti tanınmıştır. Ayrıca vergi kolaylıkları sağlanmış, ticaret yapacakları ürünleri ve eşyayı doğrudan doğruya yerinden satın alma hakkı verilmiştir. Hayriye Tüccarı'na her ne kadar dış ticaret yapma serbestiyeti verilmiş ve yeterli kolaylıklar sağlanmış ise de, bunların gayrimüslim tüccarlarla rekabet edememeleri, dil bilmemeleri ve uluslararası ticaretle yeterli tecrübeye sahip olmamaları nedeniyle faaliyetleri iç ticaretle sınırlı kalmıştır⁴⁷.

Hayriye tüccarlarının Osmanlı ekonomisinde ne kadar etkin olduklarını tespit etmek zordur. Zira, 1838 Osmanlı-İngiliz Balta Limanı Ticaret Anlaşması'ndan⁴⁸ sonra serbest ticaret kurallarının geçerli olmasıyla Hayriye tüccarlarının, müste'min ve Avrupa tüccarları karşısında rekabete dayanamadıkları tahmin edilmektedir⁴⁹. Özellikle 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve ticarî hayata dair yeni düzenlemeler sonrası devletin ticaret hayatını ellerinde tutan Hristiyan ve Musevi tebaası yeni bir rol üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu rol ise Avrupa ile Osmanlı arasındaki ticarî ilişkilere, daha açık bir ifade ile Avrupa sermayesine aracılık etmekten ibaretti. Bu aracılık dolayısı ile Hristiyan ve Musevi tüccarlar kapitalist devletler tarafından himaye edilince, Osmanlı toplumundaki sosyal tabaka ve zümreler arasındaki uçurum biraz daha artmıştır. Bu zamana kadar giyim tarzı ve meskeni gibi sosyo-ekonomik hayatta çokta farklı bir yaşam stili benimsememiş olan gayrimüslim reaya ve levanten tüccar sınıfı gördüğü himayenin de etkisiyle ayrılmaya ve başkalaşmaya yüz tutmuştur. Gayrimüslim unsurların Avrupa sermayesinin ve siyasî gücünün koruyuculuğu altında iktisadi ve sosyal üstünlüğü ele geçişleri Müslüman esnaf ve tüccar aleyhine bir durumun gelişmesine neden olacaktır⁵⁰. Dolayısı ile bu himayenin getirdiği ticarî üstünlüğe son vermek amacıyla 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra Hayriye tüccarlarına dair olan kontenjan bütünüyle kaldırılmış, ülkedeki tüm tüccarlara aynı fırsat eşitliği ve imtiyaz sağlanarak ticaretin canlanması amaçlanmıştır⁵¹. Fakat bütün bu

⁴⁶ BOA. Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemî Belgeleri (HR.MKT.), 72 / 62, [18 C 1270 / 18 Mart 1854].

⁴⁷ Şenel, a.g.m., s.740-741.

⁴⁸ Osmanlı sanayisinin ve ticaretinin çöküşüne neden olan 16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı ile İngiltere arasında yapılmıştır. Bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s.92-124; İngiltere ile yapılan antlaşma örnek alınmak suretiyle diğer Avrupa devletleri ile de bu türden antlaşmalar yapılmıştır. Mesela, Sardunya ile 2 Eylül 1839'da yapılan ticaret antlaşmasının metni için bkz. *Muâhedat Mecmuâsı, Cilt: 1, TTK, Ankara 2008, s.115-120*; Bu antlaşma 31 Temmuz 1854 tarihinde yenilenmiştir. Bkz. BOA. Name-i Hümayun Defteri, no: 12, s.94-98; BOA., *Sadaret Divan-ı Hümayun, Name-i Hümayun Kalemî Belgeleri, (DVN. NMH), 7 / 3, (31 Temmuz 1854)*; BOA. DVN. NMH., 7 / 4, (31 Temmuz 1854); Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin, no: 3128; Muâhedat Mecmuâsı, Cilt: 1, s.120-129.*

⁴⁹ Bağış, a.g.e., s.99.

⁵⁰ Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ankara 1993, s.34-36.

⁵¹ Çadircı, a.g.m., s.239.

tedbirler, Avrupa kapitalizminin emperyalist aşamaya ulaşma yolunda olduğu bir dönemde doğal olarak bir işe yaramamıştır. Avrupalı kapitalist devletler, sistemli bir şekilde Rum ve Ermeni unsurları emperyalist politikanın aracı olarak egemen bir duruma getirmişlerdir⁵². Devletin aldığı tedbirlere rağmen Müslüman yerli tüccar sınıfı yaratma çabasında yeterince başarılı olunamamış, ticaret hayatında yine gayrimüslimler veya yabancı devletlerin himayesindeki tüccar sınıfının etkinliği devam etmiştir. Mesela, 27 Aralık 1848 tarihli İngiltere'nin Beyrut konsolosunun raporuna göre, İngiltere ile doğrudan ticaret yapan 29 adet Beyrutlu tüccar veya ticaret şirketi arasında sadece 3 Müslüman tüccar veya şirketinin bulunması bunun önemli bir göstergesidir⁵³.

Ancak her ne olursa olsun müste'min, Beratlı ve Avrupa tüccarlarının tekeline kırıp, Müslümanların ticarî hayatta etkin ve baskın olmalarını temin ederek Müslüman-Türk ticaret burjuvazisini yaratmayı amaçlamış olan Sultan II. Mahmud'un ihdas ettiği Hayriye Tüccarı müessesesinin 1867'de Muğla ve Dalyan iskelesinde halen devam ettirildiği görülmektedir.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa ve Terekesi

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinin⁵⁴ yer aldığı 124 numaralı Muğla Şer'iyye Sicili 219 sayfadır. Sicil, varak usulü ile düzenlenmiş ve her bir sayfasına numara verilmiştir. Sözünü ettiğimiz tereke sicilin 205 ile 212. sayfaları arasında iki ayrı metin şeklinde yer almaktadır⁵⁵. Terekenin yer aldığı sicil bir ilâm defteri olup, hicri 1281-1284 / miladi 1864-1867 yılları arasına ait mahkeme kayıtlarını içermektedir. Bu mahkeme kayıtları, alacak-verecek davaları, borç anlaşmazlığı, boşanma, evlenme, merkezden gelen emirler olduğu gibi ölen bir kişinin arkasından düzenlenen terekelerden ibarettir. Ancak bu kayıtlarından sadece bizim incelediğimiz el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesi bir Hayriye Tüccarı terekesidir. Bunun dışında başka bir Hayriye Tüccarı terekesi sicilde tespit edilememiştir. Dolayısı ile Osmanlı sosyo-ekonomik hayatında ve ticarî alanda önemli bir yere sahip olan Hayriye tüccarlarına dair tespit etmiş olduğumuz bu kayıt son derece önemlidir. Zira yaptığımız araştırma

⁵² Avcıoğlu, a.g.e., s.129.

⁵³ Charles Issawi, "British Trade and the Rise of Beirut, 1830-1860", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 8, No: 1, (Jan. 1977), s.98.

⁵⁴ Tereke, ölen bir kişinin bıraktığı malların saptanıp, bunların şer'î yasalara göre dağılımını gösteren kadı kayıtlarına denir. Bu kayıtlar sadece Tereke Defterleri şeklinde müstakil olarak tutulabildiği gibi kadı sicillerinin içinde dağınık bir halde de bulunabilmektedir. Ölen bir şahsın terk ettiği menkul ve gayri menkul her türlü mal, alacak, borç, vasiyet ve hibe gibi tasarrufları ile varislerinin hepsi ayrıntılı bir şekilde terekelere yazılmaktadır. Bir kişi öldükten sonra kadı o kişinin muhalledatını tespit eder, varsa kişinin borçları terekeden ödendikten sonra vasiyet gibi yasal sorumluluklarının yerine getirilip getirilmediğini denetlerdi. Eğer mirasçılar arasında terekenin paylaşımında bir anlaşmazlık çıkar ise mahkeme huzurunda miras taksimi yapılırdı. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt: III, sayı: 5-6, Ankara 1966, s.1; S. Faroqhi, tereke defterlerini veya kayıtlarını, "mal sahibinin öldüğü andaki varlık ve borçlarını gösteren listelerden ibaret, cansız ve dondurulmuş bilgiler" şeklinde ifade etmektedir. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çevirenler: G. Ç. Güven-Ö. Türesay), YKY, İstanbul 2003, s.199.

⁵⁵ Bkz. Ek: I ve Ek: II.

sırasında Hayriye tüccarlarına dair yayınlanmış herhangi bir tereke kaydı tespit edilememiştir.

Terekesini incelediğimiz Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa, Muğla'nın Kirâmeddîn Mahallesi'nden olup ticarî işleri nedeniyle Köyceğiz Kazası'nın Dalyan İskelesi'nde ikamet etmektedir. 28 Nisan 1867 tarihinde ölmüştür. el-Hâc Mehmet Ağa'nın ölümünden sonra mirasçılarının tespiti ve terekesinin taksimi 29 Mayıs 1867'de mahkemede yapılmıştır. Tereke kaydına göre Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa hayatında üç evlilik yapmıştır. Eşlerinden Hatice Hatun kendisinden önce ölmüş, diğer eşleri Ferište ve Fatma Hatunlar ise öldüğünde halen hayattadırlar. Halil İbrahim ve Şükrü adında iki oğlu Zeliha, Aynemah, Fatma, Adile, Fatmatü'z-Zehra ve Nuriye adında altı kızı vardır. Çocuklarıyla birlikte toplam mirasçısı 10 kişidir. Çocuklarından Şükrü ve Nuriye'nin yaşlarının küçük ve anneleri Hatice Hatun'un da ölmüş olmasından dolayı amcaları el-Hâc Memiş *vasî-i mensub*⁵⁶ tayin edilmiştir. Küçük yaştaki kızı Âdile'ye annesi Ferište ve bir diğer küçük kızı Fatmatü'z-Zehra için de annesi Fatma Hatun *vasî-i mensube* tayin edilmişlerdir. Yine, Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa ölümünden önce mirasın üçte birinin hayır işlerinde kullanılmasını vasiyet etmiş ve bu vasiyeti yerine getirmesi için de Süleyman oğlu Memiş Efendi'yi *vasî-i muhtar*⁵⁷ tayin etmiştir. Terekenin tespiti, alacakları ve borçları ödendikten sonra kalan miktarın üçte birinin vasiyeti gereğince Memiş Efendi'ye teslim edilmesi gerekirken mirasçıları ve çocukların vasisi el-Hâc Memiş böyle bir vasiyetten haberdar olmadıklarını ileri sürerek buna itiraz etmişlerdir. 4 Temmuz 1867 tarihli mahkeme kaydına göre öncelikle *vasî-i muhtar* Memiş Efendi'den iddiasını ispatlaması için yemin etmesi teklif edildiği gibi şahit göstermesi de istenmiştir. Memiş Efendi de Muğla'nın Câmî'-i Kebir Mahallesi'nden el-Hâc İsmail'i ve Degsed Mahallesi'nden ise Kara Mustafa oğlu Hasan'ı şahit göstermiştir. Şahitler, Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın ölümünden bir

⁵⁶ Bir şahsı malî işlerde hukuken temsil yetkisine sahip olan şahıslara vasi denir. Taşdığı sığa ise vesayet denir. Vesayet, hukukî haklarını kullanmaya ehliyeti bulunmayan ya da noksan olan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır. Hakları devredilecek kişinin kendi mallarını bizzat idareden aciz olması gerekir. Bu ise çocuk yaşta olması, akli dengesinin olmaması veya bunaklık gibi halleri içermektedir. Bir kimsenin vefatını müteakiben terekesinde veya sair işlerinde tasarruf etmek üzere hakim tarafından tayin edilen vasiye ise vasi-i mensub denir. Vasi tayin edilen kişi kendisine emanet edilen malları satamaz veya satın alamaz. Vasi ve vesayet için bkz. Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi, Cilt: II*, İstanbul 1990, s.31. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Cilt: V*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, s.203; Joseph Schacht, "Vasiyyet", *İ. A.*, XIII, s.231.

⁵⁷ Şahısların, kendi mal varlıklarını istedikleri gibi tasarruf yetkisi olduğundan ölmeden evvel mal varlıklarının idaresi için vasiyi muhtâr tayini yapabilir ve terekesinin belli bir amaç için kullanılmasını vasiyet edebilirdi. Ancak, mirasçısı bulunan bir kişi malının ancak üçte birini vasiyet edebilirdi. Bu nispeti aşan vasiyetlerde mirasçıların izni şarttı. Bir kişi, ancak mirasçısı yok ise malının tamamını vasiyet edebilirdi. Yapılan vasiyetin geçerli olabilmesi için diğer varislerin rızalarının olması, ayrıca kendine mal vasiyetinde bulunulan kişinin hukukî açıdan serbest muamele yapmağa kadir olması, kendisine vasiyet yapılan kişinin vasiyet yapandan sonra bir süre yaşaması ve vasiyet yapılan malın nakdi olması gerekir. Vasiyet tek tek şahıslara veya gruplara yapılabildiği gibi ammenin menfaatine vakıflar şeklinde de yapılabilir. Vasiyetlerin geçerliliği için yazılı olmasının yanında İslâm Hukuku iki şahidin olması gerektiğini hükme bağlamıştır. Vasiyeti yapan kişi bunun için ölümünden önce bir kişiyi de vasi-i muhtar olarak tayin edebilirdi. Bkz. Barkan, *a.g.m.*, s.19; Schacht, *a.g.m.*, s.231.

gün önce Dalyan iskelesindeki evinde terekesinin üçte birinin hayır işlerinde kullanılması için Memiş Efendi'yi vasî-i muhtar tayin ettiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine mahkeme terekenin üçte birinin vasiyet gereğince Memiş Efendi'ye teslim edilmesine karar vermiştir⁵⁸.

Mahkeme Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın mirasçılarının tespiti ve mirasının üçte birinin hayır işleri için vasiyet ettiğini karara bağladıktan sonra ayrıntılı olarak terekenin yazımını yapmıştır.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinin tespiti yapılırken şu sıra takip edilmiştir:

-İlk önce terekeden yasal olarak hak sahibi olanların tespiti yapılmış, çocuklarından Şükrü ve Nuriye'nin yaşlarının küçük ve anneleri Hatice Hatun'un da ölmüş olmasından dolayı amcaları el-Hâc Memiş; küçük yaştaki kızı Adile'ye annesi Ferište ve bir diğer küçük kızı Fatmatü'z-Zehra için de annesi Fatma Hatun vasî tayin edilmiştir. Ayrıca, terekenin üçte birinin hayır işlerine kullanılmasına dair Memiş Efendi'nin vasî-i muhtar tayin edildiği belirtilmiştir.

Hukukî mirasçılarının tespitinden sonra terekenin yazımına geçilmiştir. Terekeyi şu başlıklar altında sınıflamak mümkündür:

-Mutfak eşyaları: Sahan, çorba tası, leğen, kapak, ibrik, güğüm, sini, tencere, çanak, kahve takımı, şişe, bardak, tabak, kase, kaşık gibi değişik adet ve nitelikte bulunan eşyalardan ibarettir.

-Ev eşyaları: Minder, yastık, yorgan, keçe, seccade, kilim, yüz yastığı, nargile, sandık, sandalye, süpürge gibi değişik miktardaki eşyalardan ibarettir.

-Hayvan takımları: Esb gemi, esb keçesi.

-Giyecekler ve kişisel eşyalar: Papuç, duhan tablası, nal'ın, çorap, ustura, hamail, yağlık, çevre, entari, lüle gibi eşyalardan ibarettir.

-Yiyecek ve ziraat ürünleri: İncir, hınta, bulgur, nohut, fasulye, darı unu, darı ve asel gibi zirai ürünlerden ibarettir.

-Ziraat aletleri: Saban demiri, tahra, bel, döğen.

-Hırdavat: Çilingir aletleri, fare tuzağı, makras (makas), bıçkı, terazi, dirhem, kile, nühaştan ibarettir.

-Hayvansal ürünler: Balık yumurtası.

-Kitap: Kebir-i Mir'at.

-Havyanlar: Erkek ve dişi düğe, kara sığır ineği, deve, boğa, erkek ve dişi dana, buzağılı ve kısır inek, öküz, buzağılı ve kısır camus, camus düğesi, kulunlu ve kısır

⁵⁸ Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın tereke kaydı için bkz. *Muğla Şer'iyye Sicili 124*, s.205-212.

kısrak, erkek ve dişi tay, erkek ve kısır keçi, kuzulu koyun ve arı olmak üzere farklı türde pek çok hayvandan ibarettir.

-Gayrimenkulleri: Mağaza dükkanı, mülk menzil, silahlık menzili, asiyab, bahçe, yurd emlakı, gümrük dükkanı, kahvehane dükkanı, ekmekçi fırını, attar dükkanı gibi Dalyan İskelesi ve civarında bulunan pek çok mülkten oluşmaktadır.

-Deniz araçları: Kayık ve brik denilen bir kıt'a sefinenin dörtte bir hissesi.

Terekenin ilk kısmını oluşturan eşya, hayvan, ziraat aletleri ile menkul ve gayrimenkullerin tamamının toplam değeri 294.172,5 kuruştur.

Terekenin ikinci kısmı ise ticarî ilişkileri nedeniyle ahalide olan alacaklarından oluşmaktadır. Alacaklarının ilk kısmı tahsil edilmiştir. Bunların toplamı 55.028 kuruştur. Yine bu kısımda yazılmış olup tespiti yapılan ancak daha sonra tahsil edilecek alacaklarından ibaret olan miktar ise 275.448,5 kuruştur. Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın ahaliden olan alacaklarının toplamı miktarı ise 330.473,5 kuruştur.

Tüm bu hesaplamalar ve yazımlardan anlaşıldığına göre, Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinin toplam miktarı ise 624.649,5 kuruştur. Kısacası el-Hâc Mehmet Ağa'nın bütün servetinin hemen hemen yarısını yani yaklaşık % 53'ünü alacakları, % 47'sini ise ev eşyaları, hayvanları, menkul ve gayrimenkulleri oluşturmaktadır. Buna karşılık ölümünden sonra yapılan hesaba göre borçları ve resmi vergileri için servetinden ödenen kısım ise yaklaşık % 7 oranındadır.

Terekenin toplam miktarından ise mehr-i müeccelden kalan borçları, defin masrafları, bedel-i resm vergisi, Muğla Kaymakamı Mustafa Behcet Efendi'ye ödenen tahsilat vergisi, Köyceğiz Naibi Sadık Efendi ile Katip Mustafa'ya ödenen ücretler, ahaliye olan borçları, nakliyat ücretleri, kayık tamirine ödenen ücret, dellaliye-i tereke ve varaka-i sahiha bedeli olarak ödenen miktarın toplamı ise 42.843 kuruş olup bu miktar düşüldükten sonra terekenin kalanı 581.806 kuruş 20 paradır. Bunun üçte birini oluşturan 193.935 kuruş 40 para ise vasiyeti gereği vasî-i muhtar Memiş Efendi'ye verilmiştir. Kalan paradan ise resm-i kısmet, kaydiye-i tereke ve ilmühaber vergilerinin toplamı olan 9.081 kuruş 80 paralık miktar da düşüldükten sonra mirasçılara kalan meblağ ise 378.789 kuruştur. Mirasçıları arasında yapılan taksimatta ise eşlerinin her birine 23.674'er kuruş; kızlarının her birine 33.144'er kuruş ve oğullarının her birine ise 66.288'er kuruş hisse düşmüştür.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesi incelendiği vakit şu sonuçları çıkarmak ve tahminlerde bulunmak mümkündür:

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa bıraktığı serveti itibariyle oldukça zengin kabul edilebilir. Aynı tarihlerde terekesi tespit edilen Muğla'nın Kirâmeddin Mahallesi'nden Basdırma oğlu Ali bin Mehmet Ali'nin terekesinin toplamı 8.065 kuruş⁵⁹; Köyceğiz Kazası'ndan Çakır Mehmet'in ise terekesinin miktarı ise 48.472,5

⁵⁹ Muğla Şer'iyye Sicili 124, s.181-182.

kuruştur⁶⁰. Bunun yanında Muğla'nın Balihoca Mahallesi'nden Ferište Hatun'un ise terekesinin miktarı 4.020 kuruş⁶¹ olduğu göz önüne alınırsa Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın zengin olduğu görüşü ileri sürülebilir.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinin içinde 80 kuruş değerinde Mirât-ı Kebîr dışında hiçbir kitabın mevcut olmaması eğitimi hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak vermemektedir.

Yine terekesinde yer alan toplamdaki 152 kıyyelik balık yumurtası en ilginç kayıtlardan birisi olarak gözükmektedir.

Bunun yanında brik adı verilen bir sefinenin dörtte birine ortak olması ve 300 kilelik bir kayık sahibi bulunması, ayrıca Dalyan iskelesinde oturmasını göz önüne alırsak deniz ticareti ile ilgilendiği sonucuna varabiliriz. Hatta brik denilen sefinenin tamamına sahip değil 1 / 4'üne ortaktır. Bu da ticarî alanda bazı ortaklıkları olduğunu göstermektedir.

Yine el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesi incelendiği vakit ilk bölümde yazılanların büyük bir kısmının sıradan bir ailenin evinde bulunabilecek basit ev eşyalarından ibaret olduğu görülmektedir. Bunun yanında sayısı ve kıymetleri bir hayli yekun tutan değişik cinsten pek çok hayvan sahibidir. Büyük ve küçükbaş hayvanlarla birlikte ayrıca 50 kovan ve 15 yük olarak yazılmış arısı vardır.

Kendisi aslen Muğla'nın Kirâmeddîn mahallesindedir. Dolayısı ile Muğla şehrinin hemen bitişiğinde bulunan ve bugün de halen yayla olarak tabir edilen Karabağlar civarında yurd emlakı yani yazlık ev sahibi olduğu görülmektedir. Kendisinin bunun dışında Muğla şehrinin merkezinde gayrimenkulü yoktur. Dalyan iskelesinin dışında bulunan ikinci gayrimenkulü ise 12.000 kuruş değerindeki Pisi köyünde (günümüzde Muğla merkeze bağlı Yeşilyurt beldesi) bulunan değirmendir. Bu iki gayrimenkulün dışında kalan tüm gayrimenkulleri Dalyan iskelesi ve civarındadır. Bu gayrimenkullerin dört adedi 47.400 kuruş değerindeki mülk menzil yani değişik tarz ve büyüklükteki evlerden ibarettir. Evlerin dışında ise bir adet 2000 kuruş değerinde silahlık menzili, bir adet 2000 kuruş değerinde bahçe, bir adet 4000 kuruş değerinde gümrük dükkanı, bir adet 1800 kuruş değerinde kahve dükkanı, bir adet 1300 kuruş değerinde tarı/darı dükkanı, bir adet 3800 kuruş kıymetinde attar dükkanı, iki adet 5700 kuruş değerinde ekmek fırını, beş adet 15.000 kuruş değerinde mağaza ve beş adet 20.700 kuruş değerinde vasfı belirtilmemiş dükkanına sahiptir. Gayrimenkulleri incelendiğinde el-Hâc Mehmet'in tüccarlık dışında Dalyan iskelesi ve Dalyan çarşısında birden çok ve değişik alanlarda esnaflık yaptığı ortaya çıkmaktadır. Ekmekçi fırını, attarcılık, kahvecilik ve darı dükkanı bunlardan bazılarıdır. Kayıtlarda bu dükkanların kirada olup olmadığına dair herhangi bir ibare bulunmadığına göre tüm bu iş yerlerini kendisinin işlettiğine ve Dalyan çarşısında hatırı sayılır bir esnaf olduğuna kanaat getirmek mümkündür. Gayrimenkulleri arasında en dikkat çekici olanı ise Dalyan iskelesinde bulunan gümrük dükkanının da bu tüccara ait olmasıdır.

⁶⁰ *Muğla Şer'iyye Sicili 124*, s.184-186.

⁶¹ *Muğla Şer'iyye Sicili 124*, s.164-165.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın alacaklarının yazılı olduğu kısım incelendiği zaman, Dalaman ve Dalyan'a bağlı Akçataş, Sofular, Kürkçiler, Kalıngöz ve Eskiköy'de yaşayan pek çok insanla ticarî ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Yine borçlu listesi incelendiği vakit, sekiz gayrimüslimden alacaklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunların dört adedi Yahudi'dir. Ancak alacaklı olduğu bu sekiz kişinin tüccar olup olmadıklarına dair herhangi bir ifade yoktur.

Terekede en dikkat çeken husus ise el-Hâc Mehmet Ağa'nın ölümünden sonra servetinin üçte birinin hayır işlerine harcanması için Memiş Efendi'yi vasî-i muhtar tayin etmesi ve terekenin yazımı bittikten sonra bu paranın Memiş Efendi'ye teslim edilmesine karar verilmiş olmasıdır. Belgelerde bu hayır işinin ne olduğu yazılmamış ve bu durum sadece "...vücûh-ı berr-i hayra harc ve sarf oluna deyü..." şeklinde ifade edilmiştir.

Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinin yazımı Dalyan iskelesinde bulunan evinde yapılmıştır. Daha sonra ise Köyceğiz ve Dalaman'da bulunan eşya ile bargir, kısrak ve merkeplerinden oluşan hayvanları Muğla'ya getirilerek muhtemel ki müzayede ile satılmıştır. Ayrıca sahip olduğu kayık satılmadan önce tamir ettirilmiştir.

el-Hâc Mehmet Ağa, ticarî faaliyetleri ve esnaflık dışında sahip olduğu bağ ve bahçelerinde çiftçilik de yapmaktaydı. Terekesinde yer alan 11 res öküz ile ne olduğu belirtilmemiş bir res iğdiş hayvanı ile yine terekede mevcut olan saban demiri, döğen, bel ve tahra yardımıyla bağ ve bahçelerini ekip biçtiği tahmin edilmektedir.

el-Hâc Mehmet Ağa'nın terekesinde ölçü birimi olarak kıyye, keyl ve desti kullanılmıştır. Terekedeki kayıtlara göre el-Hâc Mehmet Ağa'nın, 2,5 kıyye sisamı/susamı, 1,5 keyl hinta/buğdayı, 25 keyl bulguru, bir miktar ve yine 5 kıyye nohutu, 25 kıyye fasulyesi, 10 keyl darı unu, 50 keyl darısı, 89 kıyye inciri, 1 kıyye kahvesi ve desti olarak ifade edilen ama tam olarak miktarı verilmemiş asel/balı vardır. Bu miktardaki gıda maddeleri ve erzakın ticarî amaçlı olmaktan çok günlük tüketim maddeleri olduğu düşünülebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde ticaret temel olarak reayayı sıkıntıya düşürmeyecek bir faaliyet olarak görülmüş ve sürekli devlet denetimine tabi tutulmuştur. Özellikle devletin kuruluşundan itibaren ticarî faaliyetler alanında alınan sıkı önlemler neticesinde Avrupa devletlerindeki gibi bir tüccar ve işadami sınıfı ortaya çıkmamıştır. Zaten, Müslüman tebaanın yerine getirmekle mükellef bulunduğu ve uzun süren askerlik hizmeti onların ticaret yapmalarına engel teşkil etmiştir. Bu hizmetten muaf tutulan gayrimüslim tebaa ise ticaret alanında söz sahibi olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren değişen siyasi ve ekonomik şartların da etkisiyle yabancı devlet elçi ve konsoloslarının himayesinde müste'min tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıfta yer alan tüccarlar ahidnâmelerle bazı devletlere tanınan kapitülasyonlardan yararlanmak suretiyle ticarî faaliyetlerini sürdürürken, bir süre sonra aynı haklardan yararlanarak ticaret yapabilmek için Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin yabancı devletlerin himayesine geçmeye başladıkları görülmüştür. Beratlı Tüccar adını alan bu sınıf diğer Osmanlı tüccarlarına göre daha az vergi vermek suretiyle daha fazla kâr etmeye

başlamışlardır. Bu sorun giderek büyümüş ve Osmanlı Devleti bunlara engel olmak üzere bir takım önlemler almıştır. Ancak alınan önlemler yeterli olmayınca Sultan III. Selim zamanında Avrupa Tüccarı sınıfı, II. Mahmud zamanında da Hayriye Tüccarı sınıfı teşkil edilmiştir. Her iki tüccar grubuna da bazı vergi ve ticarî muafiyetler tanınmıştır. II. Mahmud'un ihdas ettiği Hayriye Tüccarı sınıfına girebilmenin en temel şartı Müslüman olmaktır. Dolayısı ile bu sınıfın teşkilinin amacı Müslüman-Türk tüccar sınıfı yaratma çabasıdır. Bizim terekesini incelemeye tabi tuttuğumuz el-Hâc Mehmet Ağa da bu tüccar grubunun içinde yer almış, öldüğünde bıraktığı serveti itibariyle hayli zengin birisidir. Özellikle 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın imzasından sonra pek çok devlete aynı şartlarla yeni imtiyazlar verilmesi ticarî alandaki pek çok ayrımcılığa son vermiş olmasına rağmen, Hayriye Tüccarı kurumu bu sistem içerisinde varlığını sürdürebilmiştir. 1867 senesinde Dalyan'da ölen Hayriye Tüccarı el-Hâc Mehmet Ağa'nın halen bu isimle anılıyor olması bu tüccar grubunun varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1-Arşiv Kaynakları

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA. *Cevdet, İktisat (C. İKTS.)*, 2 / 51; 2 / 54; 24 / 1195; 42 / 2069; 20 / 972; 20 / 973.

BOA. *Cevdet, Maliye (C.ML.)*, 312 / 12783

BOA., *Düvel-i Ecnebiye Defteri [Avrupalının Ahkam Defteri]*, (A.DVN.DVE.d.), no: 106 / 1.

BOA., *Hatt-ı Hümayun*, 488 / 23951; 488 / 23951-A.

BOA, *Name-i Hümayun Defteri*, no: 12, s.94-98.

BOA. *Sadaret, Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemî Belgeleri*, 7 / 3; 7 / 4.

BOA. *Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemî Belgeleri (HR.MKT.)*, 72 / 62.

BOA. *İrade, Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)*, 200 / 6279; 240 / 8571

BOA., *Sadaret, Amedi Kalemî Belgeleri (A.AMD.)*, 63 / 69

BOA., *Sadaret, Mektubî Kalemî, Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM)*, 158 / 31

BOA., *Sadaret, Mektubî Kalemî, Nezaret ve Devâir Belgeleri (A.MKT.NZD.)*, 273 / 27

BOA., *Sadaret, Mektubî Kalemî, Umum Vilayet (A.MKT.UM.)*, 55 / 90; 55 / 93; 107 / 36; 176 / 45

b-Milli Kütüphane Şer'iyye Sicili Arşivi

Muğla Şer'iyye Sicili 124.

2-Yazma Eser

Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, no: 3128, 4788, 5878, 6100.

3-Yayınlanmış Kaynak Eserler

Muâhedat Mecmuâsı, Cilt: 1, TTK, Ankara 2008.

Ahmet Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi, Cilt: 6-7-8, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), Tarih Vakfı&YKY, İstanbul 1999.*

4-Araştırma ve İncelemeler

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul 1993.*

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Ankara 1969.*

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar-Berathlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839), Ankara 1983.*

BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler, Cilt: III, sayı: 5-6, Ankara 1966, s.1-78.*

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu ,Cilt: V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.*

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK, Ankara 1996.*

CİN, Halil-Akgündüz, Ahmet, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi, Cilt: II, İstanbul 1990.*

ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 July 1977), (Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık), Ankara 1980, s.237-241.*

ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten, Cilt: LII, Sayı: 203, (Ağustos 1988), s.501-533.*

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (Çevirenler: G. Ç. Güven-Ö. Türesay), YKY, İstanbul 2003.*

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klâsik Çağ (1300-1600), (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2003.*

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1300-1600) Cilt: 1, İstanbul 2000.*

_____, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History, Vol. 29, No: 1, (The Tasks of Economic History), (Mar. 1969), s.97-140.*

ISSAWİ, Charles, "British Trade and the Rise of Beirut, 1830-1860", *International Journal of Middle East Studies, Vol. 8, No: 1, (Jan. 1977), s.91-101.*

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), Cilt: I, Ankara 1974.*

_____, "Avrupa Tüccarı", *DİA. Cilt: 4*, s.159-160.

LEWIS, B., "Beratlı", *E.İ. Vol. I*, s.1171.

MASTERS, Bruce, "The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa Tüccaris and The Hayriye Tüccaris in Syria", *International Journal of Middle East Studies, Vol. 24, No: 4*, (Nov. 1992), s.579-597.

ORHONLU, Cengiz, "Tercüman", *İ.A., Cilt: 12 / 1*, s.175-181.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşü'nde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ankara 1993.

SCHACHT, Joseph, "Vasiyyet", *İ. A., XIII*, s.230-232.

SHAW, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çeviren: Hür Güldü), İstanbul 2008.

ŞENEL, Şennur, *Osmanlılarda Ticaret ve Hayriye Tüccarı*, Ankara 1995.

_____, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, Cilt: 10, (Editörler: H.C.Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.736-743.

Ek: I. Metin⁶²

Medîne-i Muğla mahallâtundan Kirâmeddîn Mahallesi sâkinlerinden olub li-eclü't-ticâre Köyceğiz Kazâsı'nın Dalyan iskelesinde sâkin iken bundan akdem vefât iden Hayriye Tüccârı'ndan el-Hâc Mehmed Ağa ibn-i el-Hâc Osmân Ağa ibn-i Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkeleri Ferište Hatun ibnetü Osmân ibn-i Abdullah ve Fatma Hatun ibnetü Mehmed ibn-i Abdullah ile zevce-i mezbûre Ferište Hatun'dan mütevellidler sulbî kebîr Halil İbrahim Ağa ve sulbiye-i kebîre kızları Zeliha ve Aynemah ve Fatma Hatunlar ve sulbiye-i sagîre kızı Âdile ve zevce-i mezbûre Fatma Hatun'dan sulbiye-i sagîre kızı Fatmatü'z-Zehra ve müteveffât zevcesi Hadice Hatun'dan sulbî sagîr oğlu Şükrü ve sulbiye-i sagîre kızı Nûriye'ye münhasıra ve müteveffâ-yı mezbûrun sülüs-i terekesinin sülüsü vesâyâ-yı mu'ayyenesi ve gayri mu'ayyenesine âid olduğu mahzar-ı hissem cahîd-i şer'-i sâbit ve mütehakkık olduktan sonra verese-i merkûmûndan nefisinden ecil ve zâtları ile ma'rûf olub bint-i sagîre-i mezbûre Âdile'nin vâlidesi ve vakt-i rüşd ve sedâdına değin umûruna bâ-hüccet-i şer'îye vasî-i mensûbesi zevce-i mezbûre Zeliha ve bint-i sagîre-i mezbûre Fatmatü'z-Zehra ve vâlidesi ve kezalik tesviye-i umûruna bâ-hüccet-i şer'îye vasî-i mensûbesi zevce-i mezbûre Fatma ve bint-i kebîre mezbûr hatunlar taraflarından husûs-ı âtiyyü'l-beyânda vekîl-i müseccel-i şer'îleri ibn-i kebîr-i mezbûr Halil İbrahim ve bint-i kebîre-i mezbûre Zeliha Hatun'un zevci ve tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyân vekîl olduğu ârifân Süleymân Beğ ibn-i Mahmûd ve el-Hâc Hüseyin Ağa ibn-i Mustafa şehâdetleriyle ber-nehc-i şer'î sâbit olan Abdullah Ağa ibn-i el-Hâc Murâd Beğ ve bint-i kebîre-i mezbûre Fatma Hatun'un zevci ve tarafından vekîl olduğu zimmetini ârifân Etmekçi oğlu Abdülfettâh ibn-i el-Hâc Mustafa ve Bakkal oğlu İsmail nâm kimesneler şehâdetleriyle ber-nehc-i şer'î sâbit olan Mehmed Rifat Efendi ibn-i Ömer ve sagîrân-ı mezbûrân Şükrü ve Nûriye'nin li-ebeveyn 'âmmileri ve tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'îyeden mensûb vasîleri el-Hâc Memiş bin el-Hâc Osmân ve sülüs-i vesâyâsını tenfize vasî-i muhtârı Memiş Efendi ibn-i Süleymân'dan her birinin bi'l-verâse ve bi'l-vekâle taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bi'l-müzâyede bey' olunub 'âlâ mâ-faraza beyne'l-verese müteveffâ-yı mezbûr defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. 25 M 84 / 29 Mayıs 1867.

⁶² *Muğla Şer'iyye Sicili 124*, s.205-211. (Metnin tereke kısmında okunamayan veya mikrofilmin bozukluğundan dolayı fotokopide çıkmayan kelimelerin yerine ...? işareti konmuştur).

Sagîr dökme sahan, adet: 5, çorba tası, adet: 1 Kuruş: 102	Kebîr sahan ma' kapak, adet: 5, çorba tası, adet: 1 Kuruş: 150	Sarı leğen ma' ibrik Kuruş: 60	Nühâs kebîr güğüm, adet: 1 Kuruş: 60	Kebîr sarı sini, adet: 1 Kuruş: 305
Def'a sagîr sarı sini, adet: 1 Kuruş: 110	Nühâs ..? Kuruş: 56	Kebîr tencere, adet: 1, sahan, adet: 2, lenger tebsi, adet: 1 Kuruş: 120	Leğen, adet: 1, tencere, adet: 1, sahan, adet: 3, kapak Kuruş: 60	Tepsi, adet: 1, çanak, adet: 2, tencere, adet: 1 Kuruş: 120
...?, adet: 6 Kuruş: 19	Def'a incir kıyye: 89 Kuruş: 78.5	Esb gemi, adet: 8 Kuruş: 32	Papuç, adet: 1 Kuruş: 7	Saban temüri, adet: 1 Kuruş: 9.5
Temür sandık, adet: 1 Kuruş: 200	Akçe tahtası, adet: 1 Kuruş: 2	Minder, adet: 1 Kuruş: 45	Yorgan, adet: 1 Kuruş: 26	Kahve takımı, adet: 1 Kuruş: 10.5
Köhne leğen ma' ibrik Kuruş: 15	..?, adet: 1, yorgan, adet: 1, yasdık, adet: 2 Kuruş: 106	Sandalye, adet: 3 Kuruş: 8	Kahve, kıyye: 1 Kuruş: 9	Şişe, adet: 13 Kuruş: 14
Kile, adet: 2 Kuruş: 12	Bardak, adet: 12 7 kuruş 10 para	Âlât-ı çilingir Kuruş: 44	Tabak, adet: 13 Kuruş: 22	Def'a tabak, adet: 14 Kuruş: 25
Def'a kâse, adet: 10 Kuruş: 18	Def'a kâse, adet: 1 Kuruş: 2	Tabak, adet: 5 Kuruş: 8	Def'a kâse, adet: 9 7 kuruş 10 para	Kaşık, adet: 1 Kuruş: 20
Hırdavât döğeni, Kuruş: 13.5	Tahra, adet: 2 Kuruş: 9.5	Def'a ..?, adet: 2 Kuruş: 17.5	..?, adet: 1, ..?, adet: 1 Kuruş: 5	Tas 1, dühân talbesi, adet: 1, ibrik, adet: 1 Kuruş: 7
Nal'ın çift: 2 Kuruş: 17	Bel, adet: 2 Kuruş: 18.5	Hasır, adet: 1 Kuruş: 10, para: 10	..?, adet: 2 Kuruş: ?	Süpürge, adet: 4 Kuruş: 10
Bıçkı, adet: 2 Kuruş: 8	Tas, adet: 1 Kuruş: 11	Sikke, adet: 1 Kuruş: 4	Fare tuzağı, adet: 1, burgu, adet: 1 Kuruş: 9	..?, adet: 1, makras, adet: 1 Kuruş: 6.5

Bir miktar yük ma' küfe Kuruş: 8.5	Çorab, adet: 2 Kuruş: 25	Izgara, adet: 2, ustura, adet: 1, hırdavat, adet: 1 Kuruş: 3, para: 15	Sisam, keyl: 2.5 Kuruş: 29	Na'lçe, adet: 1, cam, adet: 21, tahta bıçkısı, adet: 1, nargile, adet: 1 Kuruş: 101, para: 30
Bir mikdâr asel ma' desti Kuruş: 29	Bir mikdâr nohud ma' desti ve yorgan, adet: 1 Kuruş: 87	Def'a köhne yorgan, adet: 1 Kuruş: 28	Yasdık, adet: 1 Kuruş: 5	Def'a yorgan, adet: 1 Kuruş: 42.5
Keçe, adet: 1 Kuruş: 40	Köhne keçe, adet: 1 Kuruş: 7	Esb keçesi, adet: 1 Kuruş: 39	Def'a esb keçesi, adet: 1 Kuruş: 35	Def'a köhne keçe, adet: 1 Kuruş: 9
Bir mikdâr külâh Kuruş: 4	..? değırmânı, adet: 1 Kuruş: 10	Def'a sandalye, adet: 5 Kuruş: 20, para: 10	Terazi ma' dirhem, adet: 1 Kuruş: 95, para: 10	Def'a keçe, adet: 1 Kuruş: 57
Balık yumurtası, kıyye: 88, dirhem: 100, Fi: 4 Kuruş: 352, para: 30	Balık yumurtası kıyye: 64, dirhem: 100, fi: 1.5 Kuruş: 96, para: 30	Ali Reis zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 1000	Dükkâncı Derviş zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 300	..? oğlu zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 100
Evâni nühâsiye, kıyye: 25, dirhem: 300 Kuruş: 515	İbrik, adet: 1 Kuruş: 35	Güğüm, adet: 1 Kuruş: 40	Leğen, adet: 1 Kuruş: 20	Seccade, adet: 1 Kuruş: 90
Müsta'mel kilim, adet: 1 Kuruş: 60	Yüz yasdığı, adet: 1 Kuruş: 3	Kebîr-i Mirât, adet: 1 Kuruş: 80	Hınta, keyl: 1.5 Kuruş: 16	Bulgur, kıyye: 25 Kuruş: 50
...? ma' sanduk, adet: 1 Kuruş: 15	Nohud, kıyye: 5 Kuruş: 7.5	Fasulye, kıyye: 5 Kuruş: 5	Darı unu, keyl: 10 Kuruş: 70	Çuval, çift: 1 Kuruş: 40
Darı, keyl: 50 Kuruş: 300	Sagîr bıçak, adet: 1 Kuruş: 100	Sim hamail, adet: 1 Kuruş: 70	Def'a sim hamail, adet: 1 Kuruş: 49	..?, adet: 1, sim ..?, adet: 1 Kuruş: 50

Sim kuşak, adet: 1 Kuruş: 131	Püsgül, adet: 1 Kuruş: 12	Keçe, adet: 1 Kuruş: 12	Yağlık, adet: 2, çevre, adet: 1 Kuruş: 15	Sevâyi entâri, adet: 1 Kuruş: 818
Yağlık ve çevre, adet: 2 Kuruş: 10	...?, adet: 1 53	Sanduk, adet: 1 Kuruş: 21	Lüle, adet: 2 Kuruş: 1.5	Tencere, adet: 1 Kuruş: 24.5
Def'a tencere, adet: 1 Kuruş: 18	Sahan, adet: 8, leğen, adet: 1 Kuruş: 116	...?, adet: 1, İbrik, adet: 2 Kuruş:...?	Çuval adet: 1 Kuruş: 4	Dişi ve erkek düğе, res: 23 Kuruş: 10000
Kayabaşında Veli Efendi yedinde olan üç karasığır ineği ma' danası, res: 5 Kuruş: 1150	Üç yaşar deve, res: 1 Kuruş: 150	Dört yaşar boğa, res: 3 Kuruş: 500	İki yaşar dişi dana, res: 1 Kuruş: 100	Bir yaşar erkenc dana, res: 2 Kuruş: 150
Buzağılı inek res: 7 Kuruş: 1410	Kısır inek, res: 7 Kuruş: 1200	Üç yaşar düğе res: 3 Kuruş: 300	Dört yaşar boğa, res: 4 Kuruş: 800	Bir yaşar dana, res: 6 Kuruş: 300
Def'a bir yaşar dana, res: 2 Kuruş: 300	Öküz, res: 1 Kuruş: 300	Buzağılı camus ineği, res: 1 Kuruş: 1000	Kısır camus ineği, res: 2 Kuruş: 800	Dört yaşar camus düğе, res: 2 Kuruş: 500
İkişer yaşar erkeği Kuruş: ..?	Kulunlu kısırak res: 3 Kuruş: 700	Kısır kısırak res: 1 Kuruş: 300	İki yaşar erkek tay, res: 1 Kuruş: 200	İki yaşar dişi tay, res: 2 Kuruş: 500
Def'a buzağılı sığır ineği Kuruş: 1000	Kısır inek, res: 1 Kuruş: 200	Dört yaşar boğa, res: 3 Kuruş: 550	Dört yaşar boğa, res: 1 Kuruş: 100	İkişer yaşar karasığır düğesi, res: 3 Kuruş: 100
Karasığır ineği, res: 1 Kuruş: 250	Kısır inek, res: 1 Kuruş: 200	Dalyan'da buzağılı karasığır ineği, res: 1 Kuruş: 250	Deveci Mustafa'da bulunan buzağılı inek, res: 1 Kuruş: 250	Dalyan'da Çoban Timurлу oğlu Ali yedinde raî olunmakta bulunan dişi ve erkek camus, res: 77 Kuruş: 23000

Gebe karasığır ineği Kuruş: 350	Düğe, res: 1 Kuruş: 150	Def'a ..? iki yaşar düğe, res: 1 Kuruş: 150	Def'a Gölbaşı'nda buzağlı karasığır ineği, res: 1, kısır inek, res: 2 600	Def'a kısır inek Kuruş: 50
Beş yaşar boğa res: 1 Kuruş: 150	Gölbaşı'nda öküz, res: 6 Kuruş: 1300	Def'a Kul Yusuf oğlu yedinde öküz, res: 2 Kuruş: 430	Def'a öküz, res: 2 Kuruş: 430	Timurlu oğlu mezbûr Ali yedinde olan iğdiş, res: 1 Kuruş: 250
Kak Halil yedinde olan ..? Kuruş: 300	Eğriboyun Durali'de kovan, adet: 50 Kuruş: 2300	Erkeç ve kısır keçi, res 164, Fî: 20.5 3348	Kuzulu koyun, res: 69 Kuruş: 2346	Alibaş oğlu yedinde kovan, yük: 15 Kuruş: 1165
Hattab, Çeki: 45, fi: 10, Kuruş: 450	Bir taraftan hamam ve ba'zı tarîk-i hâss ve bir taraftan mezbûrun selâmlık ebniyesi ve Hacı İbrahim oğlu Hacı Mustafa menzili ve bir taraftan yine merkûmânın mücedded inşâ eylediği zıkr-i âti menzili hissesi ve bir taraftan tarîk ile mahdûd ve fevkâni ve tahtâni beş bâb oda ve bir bâb mağaza dükkânı mülk menzil Kuruş: 10000			
Bir taraftan müteveffâ-yı mezbûrun kebîr menzili havlısı ve bir taraftan Keçeci Osman ve Bağlamacı oğlu Mehmed ve Tomazların Ebubekir menzilleri ve bir taraftan Hacı İbrahim oğlu İbrahim menzili ve bir taraftan tarîk ile mahdûd fevkâni ve tahtâni beş bâb oda ve bir deve tâmı ve havlıyı müştemil bir bâb mülk menzil Kuruş: 25000		Bir taraftan Ali Kadı menzili ve bir taraftan Hamamcı oğlu Mehmed menzili ve bir taraftan Kesret oğlu el-Hâc Ali menzili ve bir taraftan tarîk ile mahdûd üç bâb oda ve bir müştemil mülk menzil Kuruş: 9000		
Bir taraftan menzil-i kebîr-i mezkûr ve bir taraftan mezbûr Hacı İbrahim oğlu İbrahim menzili ve bir taraftan Perişan Mehmed menzili ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tahtâni iki bâb odayı müştemil bir bâb silâhlık menzili Kuruş: 2000		Medine-i Muğla kurâsından Pisi Karyesi civârında vâki' ma'lûmü'l-mahdd mülk asiyâb Kuruş: 12000		

Derebağçesi denilmekle meşhûr ma'lûmü'l-mahdûd bir kıt'a mülk bağçenin dokuz sehîm itibariyle bir sehîm hisse-i şâiyası Kuruş: 2000	Karabağlar'da vâki' bir kıt'a yurd emlakı Kuruş: 5000
Dalyan iskelesinde vâki' etrâf-ı erbaadan leb-i deryâ ve müteveffâ kahvesi ve tarîk ile mahdûd bir bâb gümrük dükkânı Kuruş: 4000	İskele-i mezkûrede etrâf-ı erbaadan gümrük ve tarîk-i âmm ile mahdûdlar bir bâb mülk kahvehâne dükkânı Kuruş: 1800
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan İbrahim Hoca kahvesi ve etmekçi fırını ve Hacı Vasil kahvesi ve tarîk-i âmm ile mahdûd ve bir bâb İbrahim Hoca mağazası Kuruş: 1000	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan Topal Vasil dükkânı ve Hacı Vasil kahvesi ve tarîk ile mahdûd bir bâb etmekçi fırını Kuruş: 2400
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan Hacı Vasil mağazası ve müteveffâ dükkânı ve leb-i deryâ ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mülk mağaza Kuruş: 3200	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan dükkân ve Hacı Vasil dükkânı ve leb-i deryâ ve tarîk ile mahdûd bir bâb mülk dükkân Kuruş: 7500
İskele-i mezkûrede etrâf-ı erbaadan Hacı Vasil dükkânı ve leb-i deryâ ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mülk attar dükkânı Kuruş: 3800	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan müteveffâ-yı mezbûrun dükkânı ve çarşı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb dükkân Kuruş: 3200
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan ...? ahuru ve müteveffâ dükkânı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb dükkân Kuruş: 4200	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan müteveffâ-yı mezbûrun dükkânı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb Kuruş: 4800
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan müteveffâ-yı mezbûrun dükkânı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb dükkân Kuruş: 5500	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan mağaza-i âtik ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mülk etmekçi fırını Kuruş: 3300
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan Vasil mağazası ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mülk tarî mağazası Kuruş: 1300	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan etmekçi fırını ve cami-i şerif ve çarşû ve kabristân ile mahdûd bir bâb dükkân Kuruş: 3000
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan leb-i deryâ ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb fevkânî mağaza Kuruş: 3000	İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mağaza Kuruş: 300
İskele-i mezkûrede vâki' etrâf-ı erbaadan tarîk-i âmm ile mahdûd dört bâb odayı müştemil bir bâb mülk menzil Kuruş: 3400	Üç yüz kilelik bir kıt'a kayık Kuruş: 5300

Kapûdân Braşko'nun süvâr olduğu brik ta'bir olunur bir kıt'a sefinenin dört sehim itibariyle bir sehim hisse-i şâiyası Kuruş: 20000	
Cem'ân yekûnü's-sebti'l-'akar Kuruş: 294.172, Para: 30 Yalnız iki yüz doksan dört bin yüz yetmiş iki kuruş, otuz paradır.	
Dalamanlı Sarı oğlu Hüseyin zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 285.5	Akçataş'ta Kayalı oğlu Ehil Hadice zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 150
Hiramaden oğlu Mustafa'dan kabz olunan Kuruş: 1401	Bekir Ağa zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 150
Kancioğlu Toralı zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 3842	Hacı İbrahim oğlu Halil zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 208.5
Kancioğlu Eyüb Çavuş'ta olub kabz olunan Kuruş: 204.5	Sofular muhtarı Molla Ömer'de olub kabz olunan Kuruş: 305
Kara Musa oğlu Nizam Kahya'da olub kabz olunan Kuruş: 104	Hüseyin Çavuş'ta olub kabz olunan Kuruş: 20
Karatüfenk oğlu Toralı'da olub kabz olunan Kuruş: 1479.5	Deveci oğlu Hacı Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 88
Alioğlu Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 100	Molla Osman Hoca zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 402
Kımalı Dede oğlu Hacı Mustafa'da olub kabz olunan Kuruş: 5	Keloğlu İbrahim oğlu Abdullah'ta olub kabz olunan Kuruş: 2000
Sarı Deli zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 49.5	Kürkçilerli Besi oğlu Ali zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 100
Tobcar oğlu Bekir'de olub kabz olunan Kuruş: 150	Tutmak oğlu Süleyman'da olub kabz olunan Kuruş: 169.5

Tekeli Hüseyin zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 200	Tekeli Hasan yetimi Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 50
Koca Hüseyin oğlu Ali zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 100	Hacı Gökçe oğlu Ahmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 250
Hacı Gökçe oğlu Hasan'da olub kabz olunan Kuruş: 353.5	Türk oğlu Mustafa'da olub kabz olunan Kuruş: 50
Kâhya Beğ oğlu Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 100	Zeybek Hasan'da olub kabz olunan Kuruş: 122
Kurt Ali Salih'de olub kabz olunan Kuruş: 609	..? oğlu Kavas ve karındaşı Yusuf zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 1000
Çiloğlan Salih'de olub kabz olunan Kuruş: 2704	İlyas oğlu Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 251.5
Karabekir oğlu Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 538	Molla Ahmed oğlu İsmail zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 227.5
Sarı Mustafa oğlu Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 600	Deli Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 18
Mollavinin İkiz Yusuf'da olub kabz olunan Kuruş: 20	Kara Kâhya oğlu Kerim'de olub kabz olunan Kuruş: 15.5
Kalngöz muhtarı Bekir'de olub kabz olunan Kuruş: 65	Sarı Halil karındaşı Ayşe'de Kuruş: 50
Yörük Sarı Halil'de olub kabz olunan Kuruş: 400	Hızarcı Hacı Nikola'da olub kabz olunan Kuruş: 500
Kel Ömer zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 589	Deli Durmuş zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 420
Kanbar Arab oğlu Ali zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 110	Hatib oğlu Mustafa Kuruş: 310
Sarı İmam oğlu Abdullah'da olub kabz olunan Kuruş: 30	Kara Yusuf ve şeriki Kara Ali'de olub kabz olunan Kuruş: 12

Secayim? oğlu Ahmed'de Kuruş: 577	Kabakçı oğlu Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 52
Eskiköylü Nasuh Kâhya'da olub kabz olunan Kuruş: 346	Karaoğlan'da olub kabz olunan Kuruş: 530
Papuçu Vasil oğlu Nikola'da olub kabz olunan Kuruş: 1000	Küçük Esterko zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 300
Çakır Mehmed oğlu Musa'da olan Kuruş: 1235.5	Hacı Molla Ahmed'de olub kabz olunan Kuruş: 50
Koca Mehmed oğlu Molla Hüseyin'de olub kabz olunan Kuruş: 945.5	Cedid oğlu Mehmed Efendi'de olub kabz olunan Kuruş: 893
Çakır Mehmed oğlu Yusuf zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 341.5	Çakır Mehmed zevcesi Ayşe'de olub kabz olunan Kuruş: 97.5
Çavuş oğlu Yusuf'da olub kabz olunan Kuruş: 146	Sarı Delioğlu Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 134.5
Türkman oğlu İsmail'de olub kabz olunan Kuruş: 1488.5	...? oğlu Mustafa'da olan Kuruş: 305
Hacı Hüseyin oğlu Ali'de olub kabz olunan Kuruş: 1226	Eskili oğlu Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 5573.5
Toralı oğlu İbrahim'de olub kabz olunan Kuruş: 1737	İlyas oğlu İbrahim'de olub kabz olunan Kuruş: 48
Akgöz oğlu yetimleri Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 2185, para: 10	Kara Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 795
Onsekiz oğlu Hüseyin Çavuş'da olub kabz olunan Kuruş: 260	Çatak oğlu Hüseyin'de olub kabz olunan Kuruş: 91
Kayaşlı Veli zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 207.5	Kurt Ali oğlu Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 180, para: 30
Kurt Ali oğlu Ali zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 75	Sarım oğlu Mehmed zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 180

Zeybek Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 1985	Hızır oğlu Ali zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 311
Bışan oğlu Hüseyin'de olub kabz olunan Kuruş: 600	Hacı İbrahim oğlu İsmail'de olub kabz olunan Kuruş: 70
Kul Yusuf oğlu İsmail'de olub kabz olunan Kuruş: 1053	Koçarlı İsmail'de olub kabz olunan Kuruş: 193
Ulalı Kasab Derviş'de olub kabz olunan Kuruş: 2721	Hacı Kavalcı'da olub kabz olunan Kuruş: 840
Kahveci oğlu Süleyman'da olub kabz olunan Kuruş: 163	Hacı Toralı'da olub kabz olunan Kuruş: 1000
Sofularlı Molla Ömer'de olub kabz olunan Kuruş: 480	Molla Ömer yeğeni Mehmed'de olub kabz olunan Kuruş: 480
Sakallı Hüseyin'de olub kabz olunan Kuruş: 870	Nesime Yahûdi zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 93.5
Hacı Celali Efendi zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 220	Hacı Zorbaz Mehmed Ağa'da olub kabz olunan Kuruş: 1000
Hacim Yahûdi zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 255	Hacı Barvin Yahûdi zimmetinde Kuruş: 600
Etmekçi Katrin zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 79	Topal Vasil zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 350
Çakır Yahûdi zimmetinde olub kabz olunan Kuruş: 255	
Cem'ân yekûn Kuruş: 55.028, yalnız elli beş bin yirmi sekiz	
Tahtacı Hüseyin Kâhya zimmetinde olub havâle ve taksîm olmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 7246	Tahtacı Hüseyin Ali zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 1232
Divane oğlu İbrahim zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 6877	Tahtacı Çakmak oğlu Deli zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 3292

Kabasakal oğlu Ahmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 12575	Kabasakal yetimi Hüseyin zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 9562
..? oğlu Ahmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 3309	Molla Hüseyin oğlu Mehmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 579
Katırcı Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 7129	...? oğulları Hüseyin zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 1025
Kara Hüseyin zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6764	Bal Hüseyin oğlu Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 320
Kâhya bin Saidi Arab zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 5145	Çakmak oğlu İbrahim'de olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 10899
Koca Hüseyin oğlu Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 4961	..? Hasan zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 153
Sarı Keleş zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 5134	Yokbaş oğlu Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6318
Kâhya bin Saidi Arab zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 2721.5	Turmuş ve ..? zimmetlerinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 800
Battal oğlu Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 2000	Deli Ağa oğlu İbrahim zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 5703

Gaçbar oğlu Hüseyin zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 12522	Kayma Deli zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 3762
..? oğlu veled Mehmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6081.5	Tahtacı Cum'a zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 13403.5
Bekmezci oğlu Bodur zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 8501	Hasan Kâhya olu Deli zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 5085.5
Ali Kâhya oğlu Hasan zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 172.5	Abbas oğlu Süleyman zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6663
Çil oğlan oğulları Mehmed ve Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde bulunan Kuruş: 6429.5	Bekmezci oğlu Mustafa zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 4755
Deli Mustafa oğlu Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 3117	Yusuf Kâhya zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 17261.5
Abbas oğlu Mustafa ve karındaşı kebîr Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 13816.5	Deli Mustafa oğlu Hasan zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 2685
Deli Mustafa oğlu Mehmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 7791.5	Abbas oğlu Keloğlan zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6402
Beş Kazalı Deli Mehmed zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 12921	Beş Kazalı Ali zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 18044
Çırak Mustafa zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 6056.5	Gazi Hüseyin zimmetinde olup vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 11450

Eğri oğlu Secayim zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 3000	Kulak İsa oğlu Mehmed zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 1658
Boşalmaz oğlu İbrahim zimmetinde olub vereseye havâle ve taksîm olunmağla kabz hükmünde olan Kuruş: 133.5	
Min-haysü'l-mecmû' Kuruş: 275.448,5 Yalnız iki yüz yetmiş beş bin dört yüz kırk sekiz buçuk kuruştur.	
Min-haysü'l-mecmû' Kuruş: 624.649,5 Yalnız altı yüz yirmi dört bin altı yüz kırk dokuz buçuk kuruştur.	
Minhü'l-ihracât	
Techiz ü tekfin Kuruş: 3000	Mihr-i müeccel-i müsbetü'z-zevcü'l-mezbûre Ferište Hatun'a Kuruş: 1000
Mihr-i müeccel-i müsbetü'z-zevcü'l-mezbûre Fatma Hatun'a Kuruş: 500	Deyn-i mirî 'an bedel-i resm Kuruş: 23.386
Deyn-i müsbet Satır oğlu el-Hâc Süleyman bî-şühâdet Ali bin Ömer ve Hasan bin Mustafa bade't-tezkîye ve't-tahlif Kuruş: 650	Deyn-i müsbet Hacı Mustafa bî-şühâdet Hacı Süleyman bin Memiş ve el-Hâc Süleyman bin Ali bade't-tezkîye ve tahlif Kuruş: 3900
Deyn-i müsbet Katib Hadi bade't-tahlif Kuruş: 250	Deyn-i müsbet Zeybek İsmail gibbe't-tahlif Kuruş: 500
Bâlâda mezkûr zimemâttan hükümet-i mülkiye ma'rifetiyle tahsîl olunan Kâimmakâm saadetlü Mustafa Behcet defteridir resm-i tahsîl Kuruş: 2010	Müteveffâ-yı mezbûrun hayâtında kitâbet hizmetinde bulunan Hacı Hamza oğlu Mustafa'ya kitâbet ücretinden lede't-tedâfü' âli tariki's-sulh ve itâ kılınan Kuruş: 3000
Deyn-i müsbet Köyceğiz Naîbi Sadık Efendi'ye Kuruş: 300	Müteveffâ-yı merkûmun Köyceğiz ve Dalaman Kazaları'nda olub bey' olunmak üzere Muğla'ya celb olunan eşya ve kısrak ve bargir ve merkeblerin nakliyesi için vasî-i mezbûrun vukû'bulân masârîfâtı Kuruş: 699
Bâlâda mezkûr bey' kayıgım kibelü'l-bey' ta'mîrine ve hisse-i sâireye vasî-i mezbûrun ma'rifet-i şer'le vukû' masrûfı Kuruş: 348	Dellâliye-i tereke Kuruş: 5900

Verese-i vâsiyân ma'rifetiyle bi'l-icâb Dalyan iskelesine irsâl olunan naibe verilen ücret-i zehâb Kuruş: 50	Varaka-i sahîhâ Kuruş: 50
Düyûnü'l-ihracât Kuruş: 42.843 yalnız kırk iki bin sekiz yüz kırk üç kuruştur	
Sahhü'l-bâki Kuruş Para 581.806 20 <u>193.935 40 minhü's-sülüs</u> 387.870 80 009.081 80 (resm-i kısmet, kuruş: 8500; kaydiye-i tereke, kuruş: 581; ilmüh, kuruş: 80 para) 378.789 00 sahhü'l-bâkîü't-taksîm beyne'l-verese	
Hissetü'z-zevcetü'l-mezbûre Ferište Hatun'a Kuruş: 23.674	Hissetü'z-zevcetü'l-mezbûre Fatma Hatun'a Kuruş: 23.674
Hissetü'l-ibnü'l-mezbûr Halil İbrahim'e Kuruş: 66.288	Hissetü'l-ibnü's-sagîrû'l-mezbûr Şükrü Kuruş: 66.288
Hissetü'l-bintü'l-mezbûre Zeliha Hatun'a Kuruş: 33.144	Hissetü'l-bintü'l-mezbûre Aynemah Hatun'a Kuruş: 33.144
Hissetü'l-bintü'l-mezbûre Fatma Hatun'a Kuruş: 33.144	Hissetü'l-bintü's-sagîretü'l- merkûme Adile Kuruş: 33.144
Hissetü'l-bintü's-sagîretü'l-mezbûre Zehra Kuruş: 33.144	Fatmatü'z- Hissetü'l-bintü's-sagîretü'l- mezbûre Nuriye Kuruş: 33.144

Ek: II. Metin⁶³

Menteşe Sancağı dâhilinde kürsî-i livâ bulunan Medîne-i Muğla'da Kirâmeddîn Mahallesi sâkinlerinden olup medîne-i mezkûre nevâhisinden Köyceğiz Nâhiyesi'nde Dalyan iskelesinde ticâretle mûkim iken sene-i sâbıkı yani 1283 senesi Zî'l-hiccetü's-şerîfe'nin 23. (28 Nisan 1867) günü vefât iden Hayriye Tüccârî'ndan el-Hâc Mehmed Ağa ibni el-Hâc Osman Ağa ibn-i Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkeleri Ferište Hatun ibnetü Osmân bin Abdullah ve Fatma ibnetü Mehmed bin Abdullah ile zevce-i merkûme Ferište Hatun'dan mütevellidler sulbî kebîr oğlu Halil İbrahim Ağa ve sulbiye-i sagîre kızları Zeliha ve Aynemah ve Fatma Hatunlar ve sulbiye-i sagîre kızı âdile ve zevce-i metrûke Fatma Hatun'dan mütevellide sulbiye-i sagîre kızı Zehra ve müteveffât zevcesi Hadice Hatun'dan mütevellidler sulbî sagîr oğlu Şükrü ve sulbiye-i sagîre kızı Nuriye'ye münhasıra olduğu lede's-şer'i'l-enver zâhir ve mütehâkkık olduktan sonra müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin ber-vech-i vasî-i muhtârı olduğunu iddia iden medîne-i mezbûre mahallâtından Bâlihoca Mahallesi sâkinlerinden işbû bâisü'l-kitâb Memiş Efendi ibn-i Süleyman meclis-i şer'-i şerif-i enverde müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin terekeseine bi'l-verâse ve bi'l-vesâye vaz'-ı yedleri mütehâkkık olan ibn-i kebîr-i merkûm Halil İbrahim Ağa ve ibn-i sagîr-i merkûm Şükrü ve bint-i sagîre-i merkûme Nuriye'nin li-ebeveyn 'âmmileri ve tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den mensûb vasileri el-Hâc Memiş ibn-i mezbûr el-Hâc Osman Ağa mahzarlarında üzerlerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb müteveffâ-yı mûmâ-ileyh el-Hâc Mehmed Ağa ibn-i el-Hâc Osman bin Abdullah hayatında vefâtından bir gün mukaddem mârû'z-zikr Dalyan iskelesinde kâin sâkin olduğu menzilinde ben vefât eylediğimde cemî' metrûkum ve zimem-i nâsda olan hukûkum ahz ü kabz olunub sünnet-i seniyye üzre techîz ve tekfin ve levâzım-ı defnim görölüb düyûn-ı müsbetem zuhûr ider ise ba'de'l-edâ bâki kalan terekenin sülüsü ifrâz olunub vasî-i muhtârım vücûh-ı berr-i hayra harc ve sarf oluna deyü vasiyet ve tenfize beni vasî nasb eylediğine dahî ber-vech-i muharrer vasiyet-i mezkûreyi ba'de'l-kabûl musırnan 'âlâ isâiha vefât etmekle merkûmân Halil İbrahim Ağa ve el-Hâc Memiş Ağa bâ-istidâl olunub müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin bi'l-verâse ve bi'l-vesâye vaz'-ı yedleri oldukları tereke-i sülüsü tenfize vesâye için bana teslime kibel-i şer'den tenbih olunmak bi'l-vesâye murâdımdır dedikte gibbe's-suâl onlar dahî ba'dehû müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin terekeseine ber-vech-i muharrer vaz'-ı yedlerini ikrâr lâkin müdde'î-i merkûm Memiş Efendi'nin iddiâsını inkâr ve müdde'î-i mezbûr Memiş Efendi'den ber-minvâl-i muharrer müdde'âsına mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâru müslimînden medîne-i mezkûre mahallâtından Câmî-i Kebîr Mahallesi sâkinlerinden el-Hâc İsmail bin Mehmed ve Dagsed Mahallesi ahâlisinden Kara Mustafa oğlu Hasan bin Mustafa nâm kimesneler li-eclü's-şühâde meclis-i şer'e da'vet olup şer'ü'l-şühâde fi'l-hakîka müteveffâ-yı mûmâ-ileyh el-Hâc Mehmed Ağa ibn-i el-Hâc Osman ibn-i Abdullah'ın hayâtında vefâtından bir gün mukaddem Dalyan iskelesinde sâkin olduğu menzilinde ben bi-emrillâhi te'âlâ vefât eylediğimde cemî' terekem ve zimem-i nâsda olan hukûkum ahz ü kabz olunub sünnet-i seniyye üzre techîz ve tekfin ve levâzım-ı defnim görölüb düyûn-ı müstebitim zuhur ider ise ba'de'l-edâ bâki kalan terekemin

⁶³ Muğla Şer'iyye Sicili 124, s.211-212.

sülüsü ifrâz olunub vasî-i muhtârım vücûh-ı berr-i hayra harc ve sarf oluna deyü bizim huzûrumuzda vasiyet ve tenfize biz işbû müdde'î-i merkûm Memiş Efendi'yi vasî-i muhtâr nasb ve ta'yîn eylediğine vasî-i vesâyet-i mezkûreyi ba'de'l-kabûl musırnan âlâ isâiha mûmâ-ileyh el-Hâc Mehmed Ağa vefât eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şâhidleriz şehâdet dahî ideriz deyü her biri edâ-yı şehâdetü's-şer'îye etdikte şâhidân-ı merkûmanın udûllerü makbûl-i şühâde oldukları evvel emirde mahallerine irsâl olunan mensûre varakasıyla mahalleteyn-i mezkûreteyn imâmları el-Hâc Hafız Süleyman Efendi ibn-i el-Hâc Abdullah ve Mantarzâde Ali Efendi ibn-i el-Hâc Hüseyin ve muhtârları Etmekçioğlu Memiş ibn-i el-Hâc Mustafa ve Emginoğlu Hafız Osman ibn-i İbrahim nâm kimesnelerden medîne-i sâbite-i cerîdede mazbûtü'l-esâmi kimesnelerden alenen lede't-tezkiye ihbâr olmağla şehâdetleri makbûl olunmağın mûcibiyle ba'de'l-hükm ve tenbih. Fî 2 Ra 284 / 4 Temmuz 1867.

Handwritten manuscript in Ottoman Turkish script, featuring dense text in two columns with numerous marginal notes and numerical annotations. The script is a cursive style characteristic of the period. The text is organized into sections, with some parts enclosed in boxes or underlines. Numerical values are frequently written at the end of lines or in the margins, possibly indicating page numbers or specific measurements. The manuscript appears to be a technical or administrative document, given the nature of the annotations and the structured layout.

Handwritten manuscript in Ottoman Turkish, consisting of two columns of text. The text is densely packed and includes numerous numerical entries, likely representing dates or specific measurements. The script is a cursive style characteristic of the period.

Key elements of the text include:

- Vertical columns of text, with the right column being slightly longer than the left.
- Numerical entries interspersed throughout the text, often appearing at the end of lines or as standalone figures.
- Some lines are underlined or have small annotations above or below them.
- At the bottom of the page, there are several lines of text that appear to be a summary or a separate section, possibly including a date or a signature.

The manuscript is written on aged, slightly yellowed paper with some visible wear and tear, particularly along the edges and in the center fold.

